

KUL TÚRA SLOVA

2013
ROČNÍK 47

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVÉDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV A JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-
čová, Nicol Janočková, Ján Ka-
čala, Anna Maričová, Sibyla Mis-
lovičová, Jozef Mlacek, Slavomír
Ondrejovič, Matej Považaj, Mária
Šimková, Iveta Vančová, Pavol
Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

ŽIGO, Pavol: Variantnosť koncoviek -a/-u v genitíve singuláru neživot- ných maskulín	3
KRÁLIK, Ľubor: O pôvode a význa- me spojenia <i>ruská ruleta</i>	14
MANDELÍKOVÁ, Lenka: Beckovčan Jozef Miloslav Hurban	19

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre- dovekej slovenčiny s výkladom ná- zvov obcí a miest (37)	25
--	----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

MARIČOVÁ, Anna: <i>Pálenuo</i>	33
--------------------------------------	----

ROZLIČNOSTI

Ako sa volá kniha, ktorá má dve časti? M. P o v a ž a j	36
--	----

SPRÁVY A POSUDKY

Na margo prvého starogrécko-sloven- ského slovníka. D. Š k o v i e r a	39
---	----

SPYTOVALI STE SA

Ako sa volá žena prejavujúca niekomu alebo niečomu priazeň? M. P o v a - ž a j	48
Prečo je v slovenčine <i>závet</i> mužské- ho rodu a v češtine <i>závěť</i> ženského rodu? Ľ. K r á l i k	49

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (35). N. J a n o č k o v á	52
--	----

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1). M. Považaj	59
Informácie autorom	64

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 47, 2013, č. 1 (15. 3. 2013). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory grantu Ministerstva kultúry SR. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2012

Cena 1,20 €

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj, CSc.

VÝKONNÁ REDAKTORKA

PhDr. Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Glovňa, CSc. (Nitra), Dr. Robert Hammel (Berlín, Nemecko), PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD. (Nitra), PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD. (Bratislava), Mgr. Nicol Janočková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc. (Bratislava), mimoriadna prof. Anna Maričová (Nový Sad, Srbsko), PhDr. Sibyla Mislovičová (Bratislava), prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc. (Ružomberok), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), PaedDr. Matej Považaj, CSc. (Bratislava), PhDr. Mária Šimková (Bratislava), Mgr. Iveta Vančová (Bratislava), prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava)

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

Variantnosť koncoviek -a/-u v genitíve singuláru neživotných maskulín

PAVOL ŽIGO

Jednou z častých otázok nášho jazykového poradenstva, ale aj často diskutovaným problémom v domácich aj širších slavistických vedeckých kruhoch býva problematika dvojtvarov genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub*. Niekoľkými myšlienkami o podstate tohto problému, o jeho vysvetľovaní a hľadaní východísk v oblasti jazykovej praxe chceme poukázať na potrebu poznať podstatu problému nielen z praktického pohľadu, ale dospieť k jeho riešeniu poznaním jeho skutočnej podstaty. Z množstva príspevkov venovaných tejto problematike chceme upozorniť na niektoré, ktoré si kladú za cieľ celkový pohľad na riešenú problematiku a nezaoberajú sa jednotlivosťami tejto významovej skupiny substantív. Na skutočnosť, že pri koncovkách *-a* a *-u* v tvaroch genitívu singuláru neživotných maskulín ide o problematiku celoslovenskej povahy, upozornil J. Oravec (Oravec, 1970, s. 161) a pripomenul, že hranica medzi týmito dvoma príponami ostáva podľa neho neurčitá a všade ostáva kolísanie aj v tých istých slovách. V gramatikách a jazykových príručkách sa podľa J. Oravca (tamže) dvojtvarom venuje veľa miesta, ale hranice použitia konkrétneho tvaru sa na základe formálnych aj významových kritérií rozhraničujú len približne.

Postupné návraty k podstate problému v nás umocňujú presvedčenie, že v ňom ostáva zahalená minulé skúsenosť či použiteľná minulosť so skrytou Polkinghornovou myšlienkou z jeho práce *Reason and reality*: „musíme

rozumieť, aby sme mohli veriť, ale musíme veriť, aby sme mohli rozumieť“ (pozri J. Krempaský, 2006, s. 196). Aktualizácia tejto myšlienky na náš problém by tak znamenala, že musíme byť schopní porozumieť podstatu príčin variantných koncoviek a uveriť, že je to tak, ale musíme veriť, že to tak je, aby sme tomu mohli porozumieť.

Výkladom jedného z variantných javov deklinácie slovenských substantív nadväzujeme na snahu postihnúť prirodzenosť vývinu a aj súčasného stavu slovenského deklináčného systému. Vychádzame z predpokladu, že jedným zo slabých miest analýzy prirodzeného vývinu slovenského spisovného jazyka je nejednoznačné určovanie gramatických koncoviek v genitíve singuláru neživotných maskulín typu *cípu, cmaru, cukru, čaju, času, drie-ku, hávu, hmyzu, hradu, listu, ľadu, kovu, medu*. V klasickej akademickej Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 90, autor kapitoly L. Dvonč) sa o tejto problematike uvádza, že pádová prípona *-u* je najmä:

1. pri abstraktných podstatných menách; napr.: *vrh – vrhu, let – letu, pozdrav – pozdravu, úklon – úklonu, úkryt – úkrytu, záhyb – záhybu, začiatok – začiatku, dotyk – dotyku, dostrel – dostrelu, únik – úniku, farad – faradu*;

2. pri zložených podstatných menách, ktorých druhá jednoslabičná časť je deverbatívna; napr.: *d'alekohľad – d'alekohľadu, vodovod – vodovodu, vodopád – vodopádu, vodomet – vodometu, vodotrysk – vodotrysku, teplomer – teplomeru, teplomera, tlakomer – tlakomeru, tlakomera*;

3. pri látkových a hromadných podstatných menách, napr.: *vosk – vosku, rum – rumu, zamat – zamatu, bôb – bôbu, ľan – ľanu, škrob – škrobu, ocot – octu, bronz – bronzu, cukor – cukru, hrach – hrachu, list – listu, plech – plechu, drôt – drôtu, cmar – cmaru, petržlen – petržlenu, sacharín – sacharínu, kvet – kvetu, hmyz – hmyzu, ľud – ľudu, papier – papieru, štrk – štrku, med – medu* (ale *syr – syra, ovos – ovsu, chlieb – chleba*). Keď nejde o množstvo, ale o jednotlivosť, vtedy je aj prípona *-a*; napr.: *hrášok – hrášku (zeleného hrášku)*, ale *hrášok – hráška/hrášku (jedného hráška)*, *prášok – prášku*, ale *prášok – práška/prášku*. L. Dvonč v Dynamike slovenskej morfológie (Dvonč, 1984, s. 30 – 31) hovorí o komplementárnej distribúcii pádových prípon *-a* a *-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín aj napriek niektorým prípadom „prekrývania sa oblasti ich výskytu v dvojtvároch“. Pri určovaní výskytu tvarov na *-a* a *-u* sa podľa L. Dvonča (tamže) vychádza z formálnej alebo významovej stránky slova.

J. Oravec (1970, s. 161 – 168) uvádza, že všetky slovanské jazyky majú v genitíve singuláru vzoru *dub* dvojtvar *-a/-u*. Hranica medzi týmito dvoma príponami ostáva podľa neho neurčitá a všade ostáva kolísanie aj v tých istých slovách. Gramatiky venujú podľa autora tomuto dvojtvaru veľa miesta, no i tak ho na základe formálnych aj významových kritérií rozhraničujú len približne (o. c., s. 161). Tieto myšlienky J. Oravec dopĺňa konštatovaním, že kodifikácia nepotrebné obmedzuje príponu *-a*: „... nazdávame sa, že vo výbere prípon *-a/-u* rozhodujú sémantické činitele, základná masa dokladov vyhovuje sémantickým kritériám, iba okrajové prípady poukazujú na staršie štádium jazyka, na prevzatie z cudzích jazykov a pod.“ (tamže, s. 163). Dôležité je pritom ďalšie Oravcovo konštatovanie o tom, že „príponu *-a* ako základnú netreba obmedzovať a pri opise dvojtvaru *-a/-u* treba začať druhou príponou *-u*, lebo tá je – ako každý druhotný prvok v gramatike – presnejšie vyznačená“ (tamže, s. 164). Na základe tohto tvrdenia si dovoľujeme poznamenať, že gramatická koncovka *-u* nie je druhotným prvkom, ale na pozadí dejín vedy a rozvoja poznania ide v tomto prípade o pevný systémový prvok, výsledok prirodzeného vývinu jazyka. Toto tvrdenie uvádzame najmä z troch príčin: 1. J. Oravec argumentoval tým, že sa jeho poznatky opierali o približne 10 000 dokladov z archívu Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV z vtedajšej kartotéky krásnej aj odbornej literatúry a klasikov (Kukučín, Tajovský, Jesenský, Timrava). 2. Podľa J. Oravca sa kodifikácia nepotrebné rozchádza s normou a nepotrebné sa obmedzuje prípona *-a*; pri kodifikovaní dvojtvarov *-a/-u* sa nevenovala dostatočná pozornosť, preberali sa podoby z Pravidiel 1931 do Pravidiel 1940, odtiaľ do Slovníka slovenského jazyka, hoci úzus bol čiastočne iný. 3. Zložité poučky o tomto jave podľa J. Oravca nevyhovujú teoreticky, lebo sa vlastne vzdávajú kodifikácie a škodia i jazykovej praxi; pri výbere prípon *-a/-u* majú rozhodovať sémantické činitele. J. Oravec navrhuje, aby *-u* bola v dvoch prípadoch:

1. Pri abstraktách:

a) odvodených od bezpredponových slovies: *blud, bozk, cval, hnus, chlad, krik, šum...*;

b) od predponových slovies: *dosah, dôvtip, nárek, návrat, nával, postup...*;

c) ktoré tvoria druhú časť zložených slov: *vodopád, blahobyť*.

Poznámka: *-u* ostáva v dejových abstraktách, aj keď konkretizovali význam (o. c., s. 164 – 165).

2. Pri látkových a hromadných substantívach: *balzam, benzín, betón, blen, bronz, cín, cukor, materiál, mušt, pergamen* (slová nedomáceho pôvodu)...

hrach, hlien, ľad, ľan, lekvár, cesnak (česnúť), kov, list deverbátiva (s. 165),

hromadné: *hmyz, ľud, statok* + prevzaté: *personál, senát* + dejové abstraktá z etymologického hľadiska, *materiáliá* z významového hľadiska: *dym, krm, pot* = etymologicky.

Prípona *-u* sa opiera hlavne o sémantiku, to dokazujú aj výnimky pri mäkkom vzore *stroj*, pri ktorom prípona *-u* celkom zanikla, ostáva iba vo výnimočných prípadoch: *žiaľu, bôľu, ošial'u* (s. 166). V nezdomácnených slovách (Oravec, 1970, s. 168) je častejšia prípona *-u*. Vzniká pritom otázka, do akej miery je na súčasnom stupni internacionalizácie lexiky v odbornej komunikácii sporný stupeň, resp. intenzita, „rýchlosť“ zdomáčovania lexiky (typu *strečing, skríning, e-learning...*). Podľa nášho názoru sa nedomáce slová zakončené na *-us*, typu *synkretizmus*, genitív singuláru *synkretizmu*, správajú ako pôvodné *u*-kmeňové substantíva (*dōmus* > *dom* – *domu*, *fūmus* > *dym* – *dymu*). J. Štolc (1971, s. 40) uvádza, že E. Pauliny (1949, s. 41 – 43) problém gramatických koncoviek *-a/-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín odfonetizoval a upozornil na sémantický princíp: čím je podstatné meno konkrétnejšie, čím väčšiu súvislosť so životnými substantívami javí, tým skôr má v genitíve singuláru koncovku *-a* (Pauliny, 1968, s. 178 – 179).

Problematike distribúcie koncoviek *-a* a *-u* v genitíve singuláru substantív vzoru *dub* sa na pozadí výskytu tvarov v Slovenskom národnom korpuse (ďalej SNK) venovala aj D. Majchráková (2009, s. 321 – 332). Využitím korpusového materiálu a príspevkov o skúmanej problematike však problém vysvetľovania dubletných koncoviek genitívu singuláru vzoru *dub* nepresahuje deskripciu. Takmer všetci citovaní autori sa pri výkladoch problematiky odvolávajú na historickú podstatu problému. Táto podstata sa však neskrýva v samotnom historickom vývine jazyka, ale často aj v minulom nekvalifikovanom postoji časti jazykovedcov a kodifikátorov k riešeniu tejto problematiky a v neadekvátnej argumentácii toho, prečo sa kodifikuje práve konkrétna podoba. K záverom, ktoré chceme formulovať v ďalšej časti nášho príspevku, nás priviedla jednak každo-

denná potreba hľadať príčiny dnešného stavu a spoľahlivo ich „vysvetľovať“, ako aj konštatovanie, že väzby medzi používateľmi jazyka a jeho kodifikátormi neboli také, aby zodpovedali požadovanému, skutočnému poznaniu podstaty. Naprávať nejednotnosť v kodifikácii či odstraňovať dvojtvary v dnešnej jazykovej situácii nepovažujeme za adekvátne, vhodné ani žiaduce. Spoločensky ani z hľadiska jazykovej politiky to v tejto chvíli nie je potrebné. Preto naše argumentácie by prijímateľ tohto textu mal vnímať skôr ako prostriedok vysvetľovania súčasného stavu. Priamu cestu k vysvetľovaniu problému naznačil E. Pauliny (1940, s. 41 – 43) tým, že upozornil na syntaktickú a sémantickú podstatu problému a vzdal sa jeho fonologickej, resp. fonetickej podstaty. Vysvetľovanie dnešného stavu, akokoľvek sa súčasná jazykoveda odvoláva na „používateľov jazyka“ a odmieta systémový prístup, nezaobíde sa bez rešpektovania procesu, ktorý má svoje východiská v systéme a na ne nadväzujúci ďalší zložitý priebeh. Podstatu tohto priebehu nemožno zveriť len do rúk používateľov jazyka, veď aj oni mali a majú svoje jazykové vedomie, v ktorom sa usúvzťažňovali a aj dnes sa usúvzťažňujú viac aj menej preferované podoby. V čom teda tkvie podstata rozdielu, ak dve slová, líšiace sa formálne (aj fonologicky) jediným – morfológicky irelevantným prvkom – majú v tom istom deklinačnom systéme odlišné tvary toho istého gramatického významu: *prst-0 – prst-a : krst-0 – krst-u*. Konštatovanie, že jedno podstatné meno je konkrétne a druhé abstraktné, je – pseudokritériom.

Pri vysvetľovaní sledovaného javu mal pravdu E. Pauliny aj J. Oravec v tom, že v uvedenom prípade nejde o slovtvornú podmienenosť gramatickej koncovky, ale že je tu žiaduci zložitý a veľmi citlivý, na poznanie náročný prístup vysvetľovania javu, ktorý si vyžaduje dokonalé poznanie starších aj novších vývinových tendencií. Pred formulovaním našich poznatkov sme dlhší čas skúmali podoby genitívu singuláru neživotných maskulín v našich kodifikačných prácach. Analyzovaný máme materiál všetkých Pravidiel slovenského pravopisu: ich vydanie v r. 1931, neschválený návrh Pravidiel H. Bartka z r. 1939, Pravidlá z r. 1940, 1953 – jednotlivé vydania až po r. 1971, vydania Pravidiel z r. 1991 – 2000. Vypísané a porovnané máme všetky podoby genitívu singuláru neživotných maskulín na *-a*, všetky podoby na *-u* a všetky prípustné dvojtvary. Rozsah tohto materiálu nám nedovoľuje uverejniť ho ako prílohu tohto textu.

Východiskom by v prvom rade malo byť vysvetlenie tvarov slov domácej proveniencie, t. j. slov slovanského pôvodu, čiže postihnutie prirodzenej podstaty jazyka, uplatnenie racionálneho, funkčného prístupu, kritéria či princípu. Druhým kritériom by bolo aplikovanie tohto zreteľného prístupu aj v rámci morfolologickej adaptácie nedomácich slov pri kodifikácii. Po syntetizovaní predchádzajúcich poznatkov navrhujeme pri vysvetľovaní pôvodu gramatickej koncovky *-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín uplatňovať sémantické kritérium a rešpektovať minulosť, t. j. doterajšie výskumy, rozšírené o prirodzenú povahu jazyka.

Táto prirodzenosť je „genetickým kódom“ malej časti neživotných maskulín pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie typu *dom, dym, med, mak* (v slove *mak* je jeho začlenenie do pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie len nepriame, pozri Snoj 2003, s. 374, Vasmer 1988, zv. 2, s. 656). Druhú skupinu tvoria abstraktá typu *let – let-u, skok – skok-u, beh – beh-u, krik – krik-u, vrh – vrh-u, úkryt – úkryt-u...* (Morfológia 1966, s. 90), v skutočnosti „pseudobstraktá“, resp. v pravom zmysle slova deverbatíva, patriace do spoločnej skupiny so zloženými podstatnými menami typu *d'alekohľad – d'alekohľad-u* (od slovesa *hladiet'*), *vodovod – vodovod-u* (od slovesa *viest'*), *teplomer – teplomer-u* (od slovesa *merat'*), ktoré sa na základe druhej časti zloženého slova (tamže) deklarovali ako deverbatíva. Takisto sa podľa sémantického kritéria na pozadí minulej skúsenosti do skupiny deverbatív zaraďujú vo všetkých slovanských jazykoch substantíva typu *list, súd, hlas, stoh, pot, rok, čas, pluk, mráz, strom...*, ktoré majú v genitívne singuláru tvary *listu, súdu, hlasu, stohu, potu, roku, času, pluku, mrazu, stromu* atď. Tvar genitívu singuláru na *-u* je tu svedectvom prirodzeného vývinu jazyka, ktorý si dnešní používatelia jazyka, synchronickí jazykovedci či kodifikátori neuvedomujú, alebo o ňom jednoducho nevedia. Slová typu *list, súd, hlas, stoh, pot, rok, čas, pluk, mráz, strom, hmyz, trh...* sú z hľadiska pôvodu v slovanských jazykoch takými istými deverbatívami, ako slová typu *let, skok, beh, krik, vrh, úkryt* a pod. (*list* < *lei(h¹)št-*, pozri Snoj 2003, s. 359; *súd* < *sud-i-ti*, pozri Snoj 2003, s. 679; *glas* < *ide. *gals-* vo význame „zniet“, pozri Snoj 2003, s. 173; *kraj* < *kroj-i-ti* = rezať, pozri Snoj 2003, s. 317; *stoh* < **steg-* = vrázať, pozri Machek, 1957, s. 473; *pot* < **pók-to-s*, pozri Machek, 1975, s. 386, to z pôvodného **pek-* (= *varit'*), z toho > *piecť*, Snoj 2003, s. 552; *rok* < **rek-ti*; z toho *od-roč-i-t'*, *ú-rok*, pozri Machek, 1957, s. 421,

Snoj 2003, s. 628; *čas* = plynutie, beh, pozri Machek, 1957, s. 67, Snój 2003, s. 80; *pluk*, pôv. trpné prídavné, pozri Machek, 1957, s. 379, najmä Snój 2003, s. 541; *mráz* < **mrъz-но-ти*, Machek, 1957, s. 311, *strom*, postverb. < *strom-i-ti*, *hmyz*, postverb., príbuzné *hmýriť*, pozri Machek, 1957, s. 69, *trh* < postverb. **trъgъ*, Machek, 1957, s. 534, *smäd*, postverb. < **smagnoti* = trpieť hladom, Machek, 1957, s. 458, atď.). Na pozadí týchto príkladov môže celkom oprávnene vzniknúť námetka, že používateľom jazyka v jazykových príručkách nemožno vysvetľovať etymológie týchto tvarov. Nie je to ani potrebné, dôležitejšie je, aby si to uvedomovali autori kodifikačných zásad a uplatnili ich aj v metodologickej oblasti vyučovania jazyka.

V ďalšej časti nášho príspevku sa pokúsime o zhrnutie, ktorého motívom by mohla byť snaha o postihnutie prirodzenosti v jazyku: J. Oravec (o. c, s. 164) uvádza, že „príponu *-a* ako základnú netreba obmedzovať a pri opise dvojtvaru *-a/-u* treba začať druhou príponou *-u*, lebo tá je – ako každý druhotný prvok v gramatike – presnejšie vyznačená“. S odstupom času, na pozadí novších výskumov a poznatkov z nich možno konštatovať, že gramatická koncovka *-u* nie je druhotným prvkom v gramatike. Presvedčivo to dokázali autori V. Benko, J. Hašanová a E. Kostolanský (1998, s. 87), ktorí spracovaním neživotných maskulín vzoru *dub* zistili, že v genitíve singuláru neživotných maskulín je prevaha tvarov s *-u* (substantíva typu *med* = 41,43%, *mak* = 8,96% – ako osobitná skupina je tento typ vyčlenený pre tvary lokálu singuláru). So základným vzorom *dub*, t. j. s jeho vzorovou paradigmou, sa v úplnosti zhoduje len 7,66 % neživotných maskulín tejto triedy. Zmysel tohto konštatovania je v tom, že v rámci neživotných substantív vzoru *dub* má 64,76% substantív príslušnej triedy v genitíve singuláru iný tvar (!), ako predpisuje vzor. Podľa toho v genitíve singuláru neživotných maskulín *-a* v najfrekvencovanejšej slovnej zásobe nie je základnou gramatickou koncovkou a tento poznatok si vyžaduje spresniť predchádzajúce tvrdenia v tom zmysle, že pomer gramatických koncoviek *-a/-u* v genitíve singuláru maskulín nebol v starších prácach spoľahlivo identifikovaný. Nejde nám o spochybnenie poznatkov L. Dvonča či J. Oraveca, ani o deklarovanie „predpokladanej“ dynamiky ústupu tvarov genitívu singuláru neživotných maskulín na *-a* a zvyšovanie frekvencie tvarov na *-u*. V tomto prípade ide o celkom prirodzený genetický kód jazyka a o naše rozvinutie poučenia E. Paulinyho z r. 1949, najmä však z r. 1990, pri odhaľovaní prirodzenosti slovenskej morfológie. Presvedčivo na

to poukázal Z. Stieber (o. c., s. 24) tým, že upozornil na expanziu pôvodnej *u*-kmeňovej gramatickej koncovky genitívu siguláru *-u* do paradigmy pôvodných *o*-kmeňov (t. j. súčasný vzor *dub*) už od najstarších čias, v období rozpadu praslovanskej jednoty. Dôkazy na túto zmenu sú zachované v staroruských pamiatkach z konca 11. storočia (**dъgu*, **rodu*, **rędu*), hoci v slovenskom jazykovom prostredí sa spočiatku nepredpokladá taký výrazný charakter zmeny. Postupne sa však tieto zmeny aj v slovenčine prejavili nielen prienikom gramatickej koncovky *-u* (*u*-kmeňová deklinácia) do genitívu singuláru neživotných maskulín tvrdých vzorov (pôvodnej *o*-kmeňovej deklinácie), ale aj do pôvodných mäkkých vzorov (pôvodné *jo*-kmene) typu *plač* – *plaču*, *žiaľ* – *žiaľu*. Tieto príklady akoby podporovali našu tézu o deverbatívnom pôvode tvarov genitívu singuláru neživotných maskulín s gramatickou koncovkou *-u*! Analogicky sa podľa pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie – typ *syn* – v triede mužských životných maskulín tieto tvary vyskytujú aj pri substantívach typu *ľud* – *ľud-u* (slovo *ľud* bolo pôvodné *i*-kmeňové substantívum s pôvodnou neúplnou paradigmou – mala len plurálové tvary **ľudъje*), *dav* – *dav-u*, v súčasnosti maskulínium pomenávajúce skupinu ľudí, pôvodne deverbatívum od slovesa **daviti* vo význame „tlačiť“, *sval* – *sval-u* (postverbálny tvar od slovesa *svaliti* = „zhrnúť na kopu“; pozri V. Machek, 1957, s. 487), *sneh* – *sneh-u* (pôvodne *o*-kmeňové postverbálne (!) substantívum **snoigh-o-s* vo východiskovom participiálnom význame „to, čo je snežené“).

Systémovejší, prehľadnejší a vyčerpávajúci pohľad na skúmanú problematiku priniesla M. Sokolová (Sokolová, 2007, s. 56 a n.), ktorá vo svojej monografii uplatnila syntetizujúce kritériá klasifikácie substantív do jednotlivých deklinačných vzorov a v rámci nich aj typov. Táto práca presvedčivo inventarizuje množstvo variantných a dubletných gramatických koncoviek v súčasnom slovenskom spisovnom jazyku a poukazuje aj na príčiny týchto javov (fonologické, vývinové, slovotvorné). Zaujímavé je, že pri indikátoroch najčastejšej dubletnosti genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* (*-u/-a*) sa v skupine sémanticky a derivačne diferencovaných príkladov vyskytuje len 6 pôvodných domácich slov *sklep*, *štít*, *nervák*, *bršlen*, *tis* a *džber* (Sokolová, 2007, s. 214), ostatné príklady sú svedectvom morfologetickej adaptácie slov nedomáceho pôvodu na kvázianalogickom základe.

Našu tézu o tom, že jednou z príčin výskytu gramatickej koncovky *-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* je ich deverbatívny

pôvod, potvrdzujú aj dvojtvary *-a/-u* v genitíve singuláru „mäkkého“ vzoru *stroj* (typ *stroja/žiaľu*). Naznačuje sa to aj v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* konštatovaním, že „prípona *-u* sa opiera hlavne o sémantiku, to dokazujú aj výnimky pri mäkkom vzore *stroj*, pri ktorom *-u* celkom zanikla, ostáva iba vo výnimočných prípadoch: *žiaľu, bôľu, ošiaľu*“ (Morfológia, 1966, s. 166). V tomto diele však nie je vysvetlenie, o akú sémantiku sa tieto tvary „opierajú“, t. j., že vo všetkých prípadoch tvarov na *-u* ide v skutočnosti o deverbatíva! Variantnosť syntetického flektívneho typu jazyka a relatívnu povahu pravidiel, t. j. výnimiek, dokazuje samotný mäkký vzor *stroj*, resp. tvar jeho genitívu singuláru podobou *stroja*; podľa našej argumentácie deverbatívnou motiváciou by mal mať tvar genitívu podobu **stroju* (slovo *stroj* stratilo svoj deverbatívny význam pravdepodobne veľmi dávno a začlenilo sa do mäkkej deklinácie pôvodných *ja*-kmeňov, ktoré mali v genitíve singuláru *-a*).

Východiskom z problému je z hľadiska jazykovej praxe tendencia k variantnosti, pričom frekvenčné rozdiely variantných tvarov treba vnímať ako viacrozmerný fenomén, na ktorý vplyva jazykové vedomie používateľov, miera uvedomovania si uniformnej transparentnosti aj vnútroparadigmatického napätia v rámci tvarovej homonymie genitívu a datívu typu *sneh – snehu – snehu* verzus *bok – boka – boku : bok – boku – boku*, v propriách typ *Kraska – Krasku*, nemalý vplyv na preferovanie variantu má aj pragmatika komunikačného aktu. Možno, že z hľadiska jazykovej kultúry verejných prejavov by mohlo ísť aspoň o použitie rovnakých podôb v jednom výpovednom akte: *od pondelka do piatka*, resp. *od pondelku do piatku*, namiesto často počutých príkladov z médií: *od pondelka do piatku* či *od pondelku do piatka*.

Ak je motívom nášho príspevku hľadanie hraníc neurčitosti jazyka v jeho retrospektíve aj perspektíve a hľadanie príčin variantnosti, krátkym zhrnutím nekonečnej problematiky tvarov genitívu singuláru neživotných maskulín *-a/-u* pri vzore *dub* môže byť práve spoznanie hraníc určitosti v retrospektíve, založené na odporúčaní vychádzať pri identifikácii týchto tvarov z významového kritéria a použiteľnej minulosti: 1. gramatická koncovka *-u* nie je druhotným prvkom; 2. je pôvodnou súčasťou tvarov niekoľkých pôvodom domácich jednoslabičných slov typu *dom, dym, med, mak, vrch* (t. j. pôvodných *u*-kmeňových substantív), 3. prirodzená je v skupine látkových pod-

statných mien typu *cukru, čaju, piesku* (pôvodný partitívny genitív), 4. tvoria sa ňou tvary významovej skupiny jednoduchých aj zložených deverbatív typu *let, beh, skok* : *vodovod, teplomer, gul'omet*. Systémovú povahu a produktívnosť genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* s gramatickou koncovkou *-u* dokazuje aj adaptačný proces cudzích slov, ktoré tvoria rozsiahlu časť výskumnej základne sledovaných javov (pozri príklady citovaných autorov). Je to špecifický rozdiel slovenského jazyka a časti slovanských spisovných jazykov, v ktorých badať prevahu tvarov s gramatickou koncovkou *-a*. Ostatné významové či formálne kritériá vysvetľovania gramatickej koncovky *-u* v genitíve singuláru typu „abstraktných podstatných mien“, „zakončenia tvarotvorného základu na veláru“ a pod. sú pomocným pseudokritériom. Hranica neurčitosti a perspektívy z názvu nášho príspevku je podmienená tým, že pri formulovaní praktických poučiek asi nie je možné a ani potrebné všetky opísané detaily uvádzať, pretože všetci používatelia jazyka nepoznajú zákonitosti jeho vývinu. V teoretickej jazykovede by však takéto poznatky nemali byť deficitom vedomostí, ale prostriedkom a súčasťou vysvetľovania príčin súčasného stavu v jazyku.

Problematika genitívu singuláru neživotných maskulín vzoru *dub* nie je uzavretá a určite bude motívom mnohých ďalších analýz živej podoby slovanských jazykov. Ak sa nám ju zatiaľ nepodarilo vyčerpávajúcim spôsobom opísať, pokúsme sa v závere aspoň o konštatovanie, že spoľahlivá interpretácia naznačených javov nie je možná bez minulej skúsenosti a bez pohľadu na súčasnú jazykovú prax. Nimi je podmienené poznávanie jazyka, jeho poznanie a formulovanie záverov v deskriptívnej lingvistike, teórii jazyka, ale aj jazykové správanie, ale najmä didaktika slovenčiny ako materinského aj cudzieho jazyka. A tak jednoduchým pravidlom pri rozhodovaní sa o tom, kde je v druhom páde jednotného čísla neživotných podstatných mien koncovka *-u*, je poučenie o tom, že gramatická koncovka *-u* nie je v slovenskom jazyku druhotným prvkom, je prirodzeným javom zdedeným zo staršieho obdobia jazyka a vyskytuje sa: 1. v skupine látkových podstatných mien typu *cukru, čaju, piesku*; 2. vo významovej skupine jednoduchých deverbatív *let, beh, skok* aj zložených deverbatív typu *vodovod, teplomer, gul'omet* (deverbatívum = podstatné meno utvorené od slovesa), ku ktorým sa zaraďujú aj tvary podstatných mien typu *súdu, hlasu, stohu, potu, roku, času, mrazu, stromu, listu, svalu, ľudu, davu, snehu*, pôvodom takisto deverbatív;

3. v niekoľkých domácich jednoslabičných slovách *dom, dym, vrch* (v pôvodných *u*-kmeňových substantívach). V ostatných prípadoch môžu byť variantné tvary, vývinovo prirodzenejšou je však koncovka *-a*.

LITERATÚRA

BENKO, Vladimír – HAŠANOVÁ, Jana – KOSTOLANSKÝ, Eduard: Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Časť. 1. Morfológia podstatných mien. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1998. 87 s. ISBN 80-88868-39-4.

DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984. 124 s. IN 83-71-953-64.

KREMPASKÝ, Július: Veda verzus viera. Bratislava: Veda 2006. 254 s. ISBN 80-224-0896-4.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Distribúcia koncoviek *-a, -u* v genitíve singuláru substantív vzoru *dub*. In: Varia. 16. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov (Časťá-Papiernička 8. – 10. 11. 2006). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2009, s. 321 – 332. ISBN 80-89037-04-6.

ORAVEC, Ján: Rozhraničenie prípon *-a/-u* v genitíve singuláru vzoru *dub*. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 3, s. 161 – 169.

PAULINY, Eugen: Genitív sg. vzoru *dub*. In: Slovo a tvar, 1949, roč. 3, č. 2, s. 41 – 43.

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s. ISBN 80-224-0164-1.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

Slovenský národný korpus, prim.5.0-public-sane.

Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 1. a – g. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.

Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 2. h – l. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

SNOJ, Marko: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Modrijan 2003. 1024 s. ISBN 961-6465-37-6.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklináčny systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007. 338 s. ISBN 80-8068-550-9.

STIEBER, Zdzisław: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Część II. Zeszyt I. Fleksja imienna. Varšava: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971. 106 s.

ŠTOLC, Jozef: Poznámka o gen. sg. mask. na *-a/-u*. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 1, s. 39 – 42.

VASMER, Max: Etimologičeskij slovar ruskogo jazyka. T. 1. – 4. Moskva: Progress 1986.

O pôvode a význame spojenia ruská ruleta

EUBOR KRÁLIK

1. Moderátor istej rozhlasovej stanice sa na nás obrátil s prosbou o vysvetlenie pôvodu slovného spojenia *ruská ruleta*. Hľadajúc odpoveď na jeho otázku, dospeli sme k nasledujúcim zisteniam, ktoré môžu byť azda zaujímavé aj pre čitateľov Kultúry slova.

Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ) ani Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ) toto spojenie neobsahujú, nachádzame ho však vo Veľkom slovníku cudzích slov (ďalej VSCS; Šaling – Ivanová-Šalingová – Maníková, 2008), kde sa v hesle *ruleta* (s. 966) uvádza: „1. druh hazardnej hry; 2. otáčavý mechanizmus (koliesko) s rotujúcou guľôčkou na určenie vyhrávajúceho čísla v tejto hre; pren. *ruská r.* riskantná hra s revolverom (namiereným na vlastné sluchy), v ktorého roztočenom bubienku je jediný náboj...“.

Spojenie *ruská ruleta* vzniklo prekladom anglického *Russian roulette*, prvýkrát písomne doloženého v rovnomennej poviedke Georgesa Arthura Surdeza, amerického spisovateľa švajčiarskeho pôvodu (Surdez, 1937).¹ Poviedka má podobu listu, v ktorom príslušník francúzskej Cudzineckej légie seržant Feldheim oboznamuje svojho nadriadeného s okolnosťami smrti (samovraždy) seržanta Burkovského, pôvodom ruského emigranta:

„Raz večer, keď sme sa najedli, zrazu vyberie [Burkovskij – pozn. Ľ. K.] svoj revolver, vzor '92, a pozrie sa na mňa.

„Feldheim,“ vraví, „počul si niekedy o ruskej rulete?“

Keď som odvetil, že nie, všetko mi o nej rozpovedal. Asi v roku 1917 bol s ruskou armádou v Rumunsku; všetko išlo dolu vodou a ich dôstojníci cítili, že strácajú nielen prestíž, peniaze, rodinu a krajinu, ale aj vážnosť v očiach svojich kolegov zo spojeneckých vojsk, a tak sa stávalo, že nejaký dôstojník zrazu vytiahol revolver – kdekoľvek, pri stole, v kaviarni, pri stretnutí s priateľmi –, vybral z bubienka jeden náboj, roztočil bubienok, zaklapol zbraň, priložil si ju k hlave a stlačil spúšť. Bola tam šanca päť k jednej, že

Príspevok vznikol v rámci realizácie grantového projektu VEGA č. 2/0095/13.

¹ Porov. aj príslušný doklad v The Oxford English Dictionary (XIV, s. 295, s. v. *Russian*).

úderník odpáli ostrý náboj a tomu človeku sa rozletí mozog na všetky strany. Niekedy sa tak stalo, niekedy nie“ (Surdez, 1937, s. 16).

Charakteristika ruskej rulety v Surdezovom podaní sa odlišuje od informácie z VSCS – zdá sa, že príslušná hra môže mať rôzne varianty či pravidlá,² ktorých analýza však prekračuje rámec tohto príspevku.

2. Aká je sémantická motivácia anglického názvu *Russian roulette*?

Britský (anglicko-waleský) publicista Christopher Othen, autor životopisu G. A. Surdeza, pripomína, že spisovateľ nikde neobjasnil pôvod príslušného označenia, pričom zároveň konštatuje: „Ako svedčili dobrodruhovia, ktorí boli v Rusku počas občianskej vojny, samovražedná hra s revolverom existovala prinajmenej od r. 1920, Surdez však ako prvý použil príslušné označenie v tlači. Mohlo sa používať a nemuselo byť zaznamenané, až kým ho Surdez nepoložil na papier“ (Othen, 2009). Z toho by vyplývalo, že hra skutočne pochádzala z Ruska (t. j. angl. *Russian* „ruský“ signalizuje jej pôvod) a Surdez iba prevzal z nejakého neznámeho zdroja jej označenie. Podľa nášho názoru však nemožno celkom vylúčiť ani alternatívu, že G. A. Surdez ako autor dobrodružnej literatúry, ktorý cestoval po rôznych krajinách, mohol sa stretnúť s hrou podobného typu azda i v inom prostredí³ a použil vo vzťahu k nej atribút *Russian* „ruský“, aby jej dodal (z amerického pohľadu) exotickjší kolorit.

Angl. *roulette* v názve hry je totožné s angl. *roulette* ako označením hazardnej hry, prevzatým z francúzskeho *roulette*, ktoré sa stalo východiskom aj pre slovenské *ruleta* „1. druh hazardnej hry; prístroj, pomocou ktorého sa hrá táto hra“ (SSJ III, s. 892; porov. aj KSSJ, s. 648: „1. druh hazardnej hry; 2. otáčavý mechanizmus na určenie vyhrávajúceho čísla v tejto hre“)⁴ – takýto prenos pomenovania zrejme umožnila nielen spoločná sémantika

² „Hra má množstvo desivých alternatív, menia sa typy zbrane aj postup pri hre“ (Ruská ruleta: život v stávke, 2008).

³ Pôvod príslušnej hry sa niekedy hľadá aj v šikanovaní, ktoré je však známe z armád rôznych krajín.

⁴ Fr. *roulette* znamená doslova „koliesko“ (odtiaľ aj význam „kruhová platňa s číselnými poľami“ > „hazardná hra [využívajúca otáčajúcu sa platňu tohto druhu, resp. príslušný otáčavý mechanizmus“]; ako označenie príslušnej hry doložené už v r. 1726). Z etymologického hľadiska ide o zdobneninu od fr. *rouelle* „koliesko“, ktoré je priamym kontinuantom neskorého lat. *rotella*, čo je zdobnenina od lat. *rota* „koleso“ – porov. Trésor de la Langue Française Informatisé, s. vv. *roulette*, *rouelle*.

hazardu, ale azda i príznak otáčavého pohybu, ktorý charakterizuje mechanizmus využívaný pri pôvodnej rulete aj bubienok revolvera.

3. V spravodajstve sa, žiaľ, i naďalej objavujú informácie o obetiach, ktoré si táto hazardná hra vyžiadala;⁵ z hľadiska témy nášho príspevku sú však zaujímavejšie prípady, keď sa spojenie *ruská ruleta* používa v posunutom význame, resp. keď sa jeho sémantické spektrum rozširuje – zdá sa, že zmienka o *ruskej rulete* môže slúžiť aj na vzbudenie asociácie niečoho veľmi riskantného, rozhodujúceho o živote a smrti, resp. majúceho ďalekosiahle následky (o situáciách, konaní, používaní určitých vecí a pod.):

Ide o vedomé hazardovanie a riskovanie pre pocit vzrušenia a nebezpečenstva. V podstate ide o variant „ruskej rulety“ (sprejerstvo, lezenie na budovy, pretekánie sa na cestách, prebiehanie cez cestu pred kamiónom...). [farmako-ekonomika.sk, nedatované] – Ruská ruleta na český spôsob. Mladí Česi sa vozia medzi električkami, pod vagónmi metra, preskakujú z vlaku na vlak, ignorujú dopravné značky, zdolávajú vysoké mostné oblúky. [obroda.sk 20. februára 2004] – Za zníženej viditeľnosti môže byť výstup na sopku Kľučevskaja dokonalou ruskou ruletou a niekedy dokonca samovraždou. Výhnúť sa v hmle padajúcim kameňom totiž nie je možné. [e-kysuce.sk 9. apríla 2010] – Každý pohárik je pre mňa [liečeného alkoholika] recidívou s účinkom ruskej rulety. Je to skutočná hra so smrťou. [plc.host.sk, nedatované] – Neúspešní olympionici KĽDR mieria do bane či lesa na nútený „dril“... Reprezentovať KĽDR na olympiáde skrátka pripomína ruskú ruletu. Bud' stratíte všetko, alebo ste kráľ. [sportovenoviny.sk 15. augusta 2012] – Bez previerky vozidla je kúpa z druhej ruky ruskou ruletou. [obroda.sk 3. mája 2005] – Otázkou ostáva, či bude súkromný sektor ochotný vstúpiť do ruskej rulety pri gréckom dlhu bez garancie krajín eurozóny. [finweb.hnonline.sk 30. júna 2011]⁶

Naznačená sekundárna sémantika sa využíva aj v spojení *hrať ruskú ruletu*, ktorého význam možno azda parafrázovať ako „robiť niečo veľmi riskantné, vstupovať do riskantných situácií a pod.“: ... *blázon za volantom, ktorý na stopke v podstate ani nepribrzdí a vrúti sa do neprehľadnej križovatky. To*

⁵ Porov. napr. *Mladík († 17) sa zastrelil pri ruskej rulete!* [topky.sk 3. júla 2012].

⁶ Vo vzťahu ku gréckej finančnej kríze sme zaznamenali aj zaujímavú aktualizáciu analyzovaného spojenia, kombinujúcu jeho prvotný aj prenesený význam: *Grécka ruleta alebo presvedč svojho intelektuála (...) Najzásadnejší rozdiel medzi gréckou a ruskou ruletou spočíva v tom, že v ruskej verzii je v revolvi len jeden náboj, pričom v tej gréckej je len jedno prázdne miesto. Existuje len jedna jediná politika, ktorá nespôsobí prásk. Čokoľvek iné znamená štátny krach.* [utopia.sk 15. júla 2010]

je ruská ruleta, ohrozuje vodiča (jeho problém), ale aj vodičov na hlavnej ceste (to už nie je len jeho problém!), a šialenci hrajúci ruskú ruletu na cesty nepatria. [tomasderer.blog.sme.sk 13. júna 2012] – *Mixujete farby na vlasy? Hráte ruskú ruletu.* [zena.atlas.sk, nedatované]

V citovaných kontextoch sa dôraz kladie na aktéra takejto činnosti, t. j. na subjekt *hrajúci ruskú ruletu*, čiže vstupujúci – buď vedome, alebo pod tlakom okolností – do riskantných situácií; našli sme však i doklady na spojenie *ruská ruleta* (resp. *hrať ruskú ruletu*) s *niekým/niečím*, kde sa vyjadruje aj objekt zasiahnutý naznačenou riskantnou „hrou“:

Niektorí tvrdia, že 1 – 2 poháre vína 2-krát týždenne [počas tehotenstva] sú ešte bezpečné, iní tento prístup porovnávajú k ruskej rulete so zdravím dieťaťa. [apotheka.sk 19. septembra 2010] – *Pride mi veľmi nespravodlivé, že v demokratickom štáte nemá rodič právo ochrániť svoje dieťa, musí podstupovať [o povinnom očkovaní] doslova ruskú ruletu so zdravím svojho dieťaťa...* [modrykonik.sk 14. augusta 2012] – *Ruskú ruletu so zdravím hrajú rybári, ktorí jedia ryby zo Zemplínskej šíravy. Obsahujú totiž rakovino-tvorné látky.* [pluska.sk 16. októbra 2006] – *Sulík a Fico hrajú ruskú ruletu so Slovenskom, tvrdí Procházka.* [aktuality.sk 10. októbra 2011] – *Tragédiou je, že niektorí jedinci hrajú ruskú ruletu s celou spoločnosťou.* [drotovan.blog.sme.sk 17. februára 2012]

Zaujímavý prípad predstavuje spojenie *hrať ruskú ruletu* (s *niekým*), v ktorom pravdepodobne na základe predstavy o riziku, resp. o možnom negatívnom výsledku vzniká oslabený význam typu „uvádzať niekoho do nepredvídateľných (ťažkých) situácií“ a pod.:

Aljaška je pod snehom, Argentínu trápia horúčavy. Počasie s nami hrá ruskú ruletu... [udalosti.noviny.sk 10. januára 2012] – *Monika rozhodne nebola milé dievča od susedov, ktoré opijete rožkom. Život ju priskoro naučil, že osud rád hrá ruskú ruletu. „Mama mi zomrela, keď som mala štrnásť...“* [slovenskypacient.sk 11. mája 2012] – *... po dosiahnutí nespočítateľného zhľuku sviečok na torte klesá naša krivka výkonnosti... Preto sa nečudujme, že pamäť si s nami občas zahrá ruskú ruletu.* [hipokrates.sk, nedatované]

4. Záver. – Na základe analyzovaných dokladov možno konštatovať, že pomenovanie *ruská ruleta*, používané aj v prenesených významoch,⁷ už za-

⁷ Platí to aj o východiskovom angl. *Russian roulette*, na čo upozorňuje aj citovaný The Oxford English Dictionary (porov. pozn. č. 1), ktorý po výklade o pravidlách hazardnej hry uvádza informáciu

ujalo určité miesto v slovenskom lexikálnom systéme;⁸ preto by azda bolo vhodné uvažovať aj o jeho spracovaní vo výkladových slovníkoch súčasnej slovenčiny.

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., opravené a doplnené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 986 s.

OTHEN, Christopher: The Man Who Invented Russian Roulette. The Forgotten Life of Georges Arthur Surdez (1900 – 49). In: Bright Review. The Website for Christopher Othen. Heists – History – Wars (est. September 2009). Online: <http://www.brightreview.co.uk/ARTICLE-The-Man-Who-Invented-Russian-Roulette.html>, citované 12. januára 2013.

Ruská ruleta: život v stávke. In: Magazin.sk 28. septembra 2008. Online: <http://magazin.atlas.sk/ulety/ruska-ruleta-zivot-v-stavke-video/683221.html>, citované 12. januára 2013.

Slovník slovenského jazyka. III (P – R). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 912 s.

SURDEZ, Georges: Russian Roulette. The strange case of Sergeant Burkowski, who died many deaths, and his friend Feldheim, who had to explain one of them to their superior officers. In: Collier's Illustrated Weekly 30. januára 1937, s. 16, 57. – Online (naskenovaná verzia pôvodného tlačeneho vydania): <http://monlegionnaire.files.wordpress.com/2012/03/russian-roulette.pdf>, citované 12. januára 2013.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 5., revidované a doplnené vyd. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO 2008. 1184 s.

The Oxford English Dictionary. 2nd ed. XIV (Rob – Sequyle). Oxford: Clarendon Press 1989. VIII + 1016 s.

Trésor de la Langue Française Informatisé. Online: <http://atilf.atilf.fr/>, citované 12. januára 2013.

„also fig.“, t. j. „aj prenesene“, najstarší uvedený doklad na prenesené použitie analyzovaného spojenia pochádza z r. 1960 (*This party... had 'played Russian roulette with American strength and American progress'* „Táto strana... hrala ruskú ruletu s americkou silou a americkým pokrokom“). – Nie je vylúčené, že pri rozšírení významu analyzovaných slovenských slovných spojení mohla zohrať určitú úlohu aj angličtina (napr. preklady spravodajských a publicistických textov zo zahraničných médií a pod.).

⁸ O „zdomáčovani“ fenoménu ruskej rulety v slovenskom prostredí môžu napokon svedčiť aj nasledujúce vtipy: *Ako hrajú blondínky ruskú ruletu? No predsa so šiestimi nábojmi.* [najdes.sk/vtipy, nedatované] – *Vieš, aký je rozdiel medzi ruskou ruletou a partokraciou na Slovensku? Ruská ruleta [sa] často končí šťastne...* [aktuality.sk/diskusie 15. januára 2010]

Beckovčan Jozef Miloslav Hurban

LENKA MANDELÍKOVÁ

S Beckovom, malou obcou ležiacou na ľavom brehu našej najdlhšej rieky Váh v strednom Považí, je nerozlučne spojená osobnosť spolutvorcu spisovnej slovenčiny, novinára, spisovateľa a organizátora slovenského národného hnutia Jozefa Miloslava Hurbana. S ním sú späté naše dejiny tak z pohľadu politiky, ako aj kultúry a náboženstva. Jozef Miloslav Hurban sa narodil 19. marca 1817 v Beckove neďaleko kráľovského pohraničného hradu. Zomrel 21. februára 1888 v Hlbokom, kde je aj pochovaný. V tomto roku si pripomíname 125. výročie jeho trvalého odchodu.

J. M. Hurban bol synom evanjelického farára. Študoval na trenčianskom gymnáziu a teologické vzdelanie získal na lýceu v Bratislave. Na výlete štúrovskej mládeže na Devín v roku 1836 prijal slovanské meno Miloslav s krédom „pod lípkou slovanskou na pečiatke vyrytým: Pravde a národu“ (Hurban, 1928, s. 102). Po završení štúdia teológie sa stal kaplánom v Brezovej pod Bradlom a neskôr farárom v Hlbokom. Tam zostal a pôsobil až do svojej smrti. V roku 1845 sa oženil s Aničkou Jurkovičovou, novomestskou rodáčkou a prvou slovenskou herečkou. Zosobášil ich najstarší brat Ľudovít Štúra – modranský duchovný Karol Štúr. Hurbanovci mali deväť detí. Najznámejší je azda ich syn Svetozár Hurban Vajanský, ktorý nadviazal najmä na otcovo literárne úsilie a stal sa pokračovateľom v tvorivej literárnej činnosti v období realizmu. Nemožno nespomenúť i Hurbanovu dcéru Boženu vydatú za kochanovského farára Petra Pavla Roya, ktorá bola matkou básnika Vladimíra Roya. Hurban ako človek činu sa zúčastnil na národnooslobodzovacej revolúcii v rokoch 1848 – 1849 a po jej porážke sa ocitol pod policajným dozorom. V uvedených rokoch bol zvolený za predsedu Slovenskej národnej rady. Stal sa spolutvorcom Memoranda slovenského národa (1861), ktoré žiadalo samostatnosť slovenského národa v rámci Uhorska. Bol jedným zo zakladajúcich členov Matice slovenskej.

J. M. Hurban zo začiatku písal po česky, ale v roku 1835, keď sa ocitol v Spoločnosti česko-slovanskej a neskôr spoznal Ústav reči a literatúry československej, prehodnotil svoj „vlašný“ postoj k národnému povedomiu. Svoje básne začal publikovať v Hronke a v pražských Květoch.

V roku 1841 vyšla jeho *Cesta Slováka k bratrům slovanským na Moravě a v Čechách*, ktorou upevnil vzťahy medzi Čechmi a Slovákami. V cestopise nejde iba o Hurbanove dojmy z putovania. Hurban pozoroval aj sociálne pomery a pokročilejší priemysel v Česku. Napríklad Brno vnímal ako mesto s rozvinutým priemyslom, spomína „nejlepší červené sukno vyrábéné v brněnských továrnach“ (Hurban, 1960, s. 63), ktoré je známe vo svete. Fabriky teda vnímal ako nové zdroje pohybu. Zároveň však kritizoval zlé pracovné prostredie robotníkov. Na druhej strane bol nadšený brnianskymi mešťanmi, ktorí „se probouzejí stále více k slovanské národnosti“ (tamže, s. 61). Dokladom toho je aj ich divadlo s bohatou návštevnosťou. V roku 1842 Hurban vydáva vlastný almanach *Nitra*, v ktorom väčšina článkov pochádza z jeho pera. Z prvého ročníka almanachu je známa Hurbanova próza *Svatba krále velkomoravského*. Květy prinášajú ďalšiu jeho prácu, a to povesť takisto z veľkomoravského obdobia *Svatoplukovci: aneb pád říše velkomoravské* (1844).

Nepochybne jeden z najvýznamnejších medzníkov v živote slovenského národa predstavuje pamätné stretnutie J. M. Hurbana, L. Štúra a M. M. Hodžu na Hurbanovej fare v Hlbokom v roku 1843, kde spoločne riešili otázku jednoty slovenského spisovného jazyka, pretože „reč krbu svojho užívať je predsa to najprirodzenejšie a spolu i najsvätejšie právo“ (Hurban, 1938, s. 266). Účastníci stretnutia sa dohodli na zavedení spisovnej slovenčiny. Tým sa sformovala možnosť zjednotiť katolíkov a evanjelikov na báze nového spisovného jazyka. Základom im bola kultúrna stredoslovenčina. Pri tomto akte ich podporoval aj básnik a kňaz Ján Hollý, ktorého štúrovci mali vo veľkej úcte. Rozpoloženie Hurbanovho ducha vyjadruje z októbra 1843 *Predhovor*, ktorý Hurban napísal do práce Benjamina Pravoslava Červenáka *Zrcadlo Slovenska*. *Zrcadlo* vyšlo v Pešti ešte v češtine. V citovanom texte neochvejne podporoval myšlienku samostatného národného života Slovákov v Uhorsku. Podľa Hurbana „čo sú v človečenstve národy, to sú v národoch kmene“ (Hurban, 1983, s. 321), a preto je potrebné „svojím kmeňovstvom“ (tamže, s. 321) pôsobiť na svoj národ. Slovenský národ teda má prejaviť svojho ducha aj vo vlastnej reči. Druhý ročník almanachu *Nitra* (1844) uzrel svetlo sveta už v slovenskom spisovnom jazyku, a tak „strhli sa živšie slovenské interesy v dušiach našich súkmeňovcov“ (tamže, s. 334). Ide o prvú tlačenú knižku v štúrovskej slovenčine. V tomto období sa Hurban

stal zakladateľom literárneho a kultúrneho spolku Tatrín s celoslovenskou pôsobnosťou. Hurban uprene hľadel na slovenskú prítomnosť, čoho dôkazom je novela *Prítomnosť a obrazy zo života tatranského* (1844) a cestopis *Prechádzka po považskom svete* (1844). V *Prechádzke* opisuje čarované Považie a jeho prírodné krásy. Takisto nastoľuje spoločenské a kultúrne problémy. A hoci „je čeština vybrúsená, predsa ona nezasahuje do nášho slovenského života“ (Hurban, 1975, s. 204). Citát naznačuje, že cestopis má i vedeckú hodnotu, pretože uvádza argumenty, prečo považovať slovenčinu za spisovný jazyk Slovákov. Hurbanova knižka *Slovo o spolkách miernosti a školách nedeľných* z roku 1846 sleduje ľudovýchovný charakter. Hurban vytvára nedeľné školy s cieľom zvýšiť gramotnosť prostého ľudu, pričom odsudzuje alkoholizmus, ktorý zbedačuje slovenský ľud. Ako predstaviteľ slovenských evanjelikov napísal teologický spis *Unia čili spojení luteránů s kalvíny v Uhrách* (1846), v ktorom vystúpil proti generálnemu inšpektori evanjelickej cirkvi grófovi Karolovi Zayovi. V treťom ročníku Nitry mu vychádza historická povesť *Olejkár* (1846) a v Nitre IV sa Hurban prejavuje ako satirik. Jeho *Korytnické poháriky alebo veselé chvíle nezdravého človeka* (1847) kritizujú opilstvo i nepriateľov spolkov miernosti. Ako umelecky najucelenejšia sa hodnotí Hurbanova satirická novela *Od Silvestra do Troch kráľov* (1847).

Od roku 1846 Hurban vydáva časopis *Slovenskje pohľady na vedi, umeňja a literatúru*. Boli to práve Slovenské pohľady, v ktorých bránil spisovnú slovenčinu proti Jánovi Kollárovi a iným slovenským a českým vzdelancom a ich útokom v zborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846). Hurbanovu rozsiahlu konfrontačnú recenziu na uvedený spis zaraďujeme medzi najvýraznejšie štúrovské obrany slovenského jazyka. Je to obrana novej slovenčiny zo spoločenského, z politického a z jazykovedného hľadiska. Podľa Hurbana Kollárovým cieľom je „odviesť Slovensko pracujúce v novšom čase na literárnej jednote slovenskej..., ponížiť a pošpiniť nás pred naším obecnstvom“ (Hurban, 1983, s. 326). Slovenské poznanie väzí v tom, že slovenský kmeň má svoju budúcnosť a chce pomáhať svojim domácim jazykom, uhorsko-slovenským právom i inštitucionálnou slobodou. Hurban reaguje napr. na F. Palackého, P. J. Šafárika, J. Kollára, ale aj na iných „hrdinov za češtinu a proti slovenčine“ (tamže, s. 400). Niektorým odpovedal miernejšie, napr. Šafárikovi,

nespochybňujúc jeho doterajšie zásluhy. V tomto článku sa Hurban prejavil ako autor s neprehraditeľnou iróniou a cíeleným ostrovtipom: ... „ako *hocijaký pražský spisovateľik* majstroval našich mužných učených spisovateľov...“ (tamže, s. 370); „... a my mu to veríme, že by ozaj mnoho mal čo písať, *ale keď do 70. roku nenapísal, po 70. môže už ani nezačínať*“ (tamže, s. 400). Opakovanie jazykových prostriedkov mu slúži na zdôraznenie: „A toto, myslíme si, *nie je nič neprirodené! nič pedantické!! nič sedliacko-bačovsko-kočišské!*“ (tamže, s. 366). Vo svojom výklade Hurban prijíma jedinečnosť frazeologizmov: „Z toho vidieť, že Bernolák *nebol taký po hlavu udretý...*“ (tamže, s. 331); „... a tak o takomto pľuhavom pľuvačovi *nie je hodno stratiť ani slova*“ (tamže, s. 371). Expresivitu v podobe slov hanlivej potupy naznačujú nasledujúce fragmenty výpovedí: „Slováci sú iba *zberba*, slovenská reč je *bačovčina* a *krčmárčina...*“ (tamže, s. 326); „... Slováci sú v jeho očiach len *chatrná zberba*, ktorá nie je hodna, aby sa pre ňu písalo“ (tamže, s. 392).

Závažnosť argumentov v prospech uzákonenia slovenského spisovného jazyka podčiarkuje príspevok Hurbanovho priateľa a spolubojovníka Ľ. Štúra *Hlas oproti Hlasom* (1846), v ktorom podľa Štúra „naozaj čeština bola zinakade prišlý kráľ do lona národa slovenského, ktorý nevystúpil z jadra národa“ (Štúr, 1957, s. 126). Prehľad dejín od najstarších čias až po štúrovcov predstavuje Hurbanova obsiahla štúdia literárnohistorického charakteru – *Slovensko a jeho život literárny*. Vychádzala v Slovenských pohľadoch v rokoch 1846 – 1851. Novelu *Slovenskí žiaci* publikoval v piatom ročníku almanachu Nitra v roku 1853, a to pod pseudonymom Ľudovít Pavlovič. Známe sú i jeho teologické práce, napr. *Nauka náboženství křesťanského...* (1855). V obsiahlom románe *Gottšalk* (1861) sa sústredil na násilné nemecké pokresťančovanie polabských Slovanov. Pre článok *Čomu nás učia dejiny?*, v ktorom upozorňoval na „trhliny“ maďarského národnostného zákona, bol odsúdený na polročné väzenie. V roku 1875 bol opäť väznený, pretože v *Cirkevných listoch* publikoval svoj politický článok. Zrušenie Matice slovenskej i zatvorenie troch slovenských gymnázií podnietili Hurbana k tomu, že posledné dva ročníky Nitry (1876 a 1877) vydal opäť v češtine. Do rodného kraja tak smeruje jeho nostalgická báseň *Po padesát letech* (Nitra VI, 1876), v ktorej sa ukázal ako výborný znalec miestnych chotárných pomenovaní v Beckove. *Lašid, Sychrov, Lipky, Hrabovnik* či *Miškovskú* pozná

dodnes nejeden Beckovčan. Hurban tu dojemne reaguje na svoj rodný kraj a precítene vypovedá, „jak to smutno ted' nad vami, jak pusto u vašich pat, – rozkošný kraj záplavami kýmiz zdá se mi býť jat“ (Zdroj: Šicko, 1996, s. 3). Vo svojej literárnej činnosti Hurban nezabudol na štúrovcov. Publikoval štúdiu *Karel Štúr, nástin ducha a života jeho* a prácu *Ludovít Štúr* uverejňovanú v obnovených Slovenských pohľadoch v rokoch 1881 – 1884, v ktorej Štúr bude pre Hurbana navždy „pravým Kolumbusom filologickým Slovenska“ (Hurban, 1938, s. 269).

Jozef Miloslav Hurban sa narodil a žil v časoch, ktoré potrebovali takú osobnosť, akou bol práve on. Veľkorysý, neochvejne brániaci, odvážny v činoch a húževnatý v práci. Hurban prekročil hranice pôsobenia dedinského farára. Jeho aktivity smerovali k politickej istote národa. Snažil sa o rozvíjanie literárneho života na Slovensku. Ako je známe, pochádzal z chudobných pomerov, nezabúdal však na minulosť, a preto podporoval svojich krajanov. Odporúčal zakladanie škôl v mestách i dedinách. Jeho ušľachtilosť sa prejavovala aj vo vzťahoch k iným. Hurban sa priatelil so svojim beckovským rodákom a súčasne uznávaným geológom Dionýzom Štúrom, ktorý bol riaditeľom Ríšskeho geologického ústavu vo Viedni. Priateľské vzťahy udržiaval aj s dolnozemským učiteľom a takisto rodákom z Beckova Jánom Kvačalom st. – otcom popredného koleniológa Jána Kvačalu ml. Vzájomná úcta spájala Hurbana s Novomešťanom, tajomníkom Matice slovenskej Michalom Chrástekom. Oddané priateľstvo mal i s Karolom Bôrikom, štúrovcom, kapitánom slovenských dobrovoľníkov v meruôsmych rokoch a neskôr beckovským notárom. Jozef Miloslav Hurban – formovateľ slovenskej národnosti – ostal v myšliach spoločnosti i po svojej smrti. Pri príležitosti 10. výročia vzniku Československa bola na jeho počesť odhalená socha v novomestskom parku, ktorý dodnes nesie jeho meno. Pamätná tabuľa Jozefa Miloslava Hurbana v Beckove pripomína dennodenne obdiv a úctu k tejto osobnosti nielen Beckovčanom, ale i príležitostným návštevníkom obce. V roku 1991 pri Krajskom úrade v Trenčíne slávnostne odovzdali verejnosti súsošie s postavami L. Šúra, M. M. Hodžu a J. M. Hurbana. O šesť rokov neskôr odhalili v mieste Hurbanovho rodiska pamätník Jozefa Miloslava Hurbana. Pamätná tabuľa nesúca jeho meno našla svoje miesto i v Brezovej pod Bradlom a v Žiline.

Hurbanov životný program mal a má hlboký zmysel. Duchovný život zveľaďoval prostredníctvom národného jazyka. Neakceptoval teóriu o jednotnom československom národe, no zároveň neprestal s vyjadrovaním potreby všimnúť si a vážiť si českú literatúru a inšpirovať sa z jej zdrojov. Nebojoval proti maďarskému národu ako takému, ale proti jeho vládnucej vrstve. Ostrie jeho slov prinieslo pokrokový odkaz. Odkaz, ktorým predbehol časy svojho života. J. M. Hurban zanechal po sebe obrovský kus dôslednej práce. Žil a tvoril pre národ. Celoživotné heslo *Pravde a národu*, ktoré prijal na Devíne, zdobí priestor v budove Národnej rady Slovenskej republiky. Právom.

LITERATÚRA

HURBAN, Jozef Miloslav: Dielo II. Bratislava: Tatran 1983. 536 s.

HURBAN, Jozef Miloslav: Obrazy ze slovenského života. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1960. 328 s.

HURBAN, Jozef Miloslav: Spisy Jozefa Miloslava Hurbana. Diel piaty. Ľudovít Štúr. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská a kníhtlačiarsky účastinársky spolok 1928. 216 s.

HURBAN, Jozef Miloslav: Spisy Jozefa Miloslava Hurbana. Diel šiesty. Ľudovít Štúr. Turčiansky sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok 1938. 310 s.

HURBAN, Jozef Miloslav: Svadba kráľa veľkomoravského. Bratislava: Tatran 1975. 235 s.

KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská 2006. 224 s.

Kálnica. Zost. Štefan Šicko. Nové Mesto nad Váhom: Tising 1996. 144 s.

Beckov. 1. Dejiny obce do roku 1918. Zost. Jozef Karlík. Nové Mesto nad Váhom: Yog Slovakia 2006. 200 s.

Myjava. Zost. Michal Dugáček – Ján Gálik. Bratislava: Obzor 1985. 496 s.

PAŠKA, Pavol a kol.: Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady. Bratislava: Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky 2007. 264 s.

PIŠŮT, Milan a kol.: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava: Obzor 1984. 904 s.

PIŠŮT, Milan – ROSENBAUM, Karol – KOCHOL, Viktor: Dejiny slovenskej literatúry. II. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1960. 492 s.

ŠIŠMIŠ, Milan: Jozef Miloslav Hurban a stredné Považie. I. časť. In: Beckovské noviny, 2004, roč. 9, č. 1, s. 10 – 11.

ŠIŠMIŠ, Milan: Jozef Miloslav Hurban a stredné Považie. II. časť. In: Beckovské noviny, 2004, roč. 9, č. 2, s. 6 – 7.

ŠTÚR, Ľudovít: Slovenčina naša. Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok V. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957. 424 s.

WINKLER, Tomáš: Perom a mečom. Bratislava: Tatran 1982. 256 s.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (37)

RUDOLF KRAJČOVIČ

mošúr, m., **masúr**, m. brav, krmna ošípaná; *mošúr* od koreňa *moš-* v apel. *mošo* brav, prasiatko (uvádza Kál. 341) expr. príponou *-úr* (ako v slovách *kocúr*, *mechúr*); *mašúr* od koreňa *maš-* v apel. *mašo*, *maško* brav, ošípaná, v sloven. náreč. i *mašura* prasiatko, SSN II, 131, hist. doložené apel. *mašura* v 17. stor. v priezvisku Mašurka, HSSJ II. 264 (v češt. známe *mašúr*; *mašurka*, ošípaná, Mch. 354). – *Adamfewlde* 1383, *Moschorow* 1786, *Mossurow* 1808, *Mošurov*, *Mašurov* 1920, *Mošurov* 1927, dnes *Mošurov*, obv. Prešov; názov utvorený pôvod. od *mošur-*, neskôr od *mašur-* príp. men. adj. *-ov* motivovaný chovom ošípaných v rámci poľnohospodárstva; osadníci sa chovu ošípaných zrejme začali venovať po tom, čo sa susedná obec Veľký Slivník stala časťou panstva Svinia, ktorého názov (s dokl. *Zynna* 1249, *Swyna*, *Suynne* 1307, viac v heslách *sviňa*, *sviní*) prezrádza, že panstvo malo záujem v rámci svojho areálu o chov ošípaných; najstarší záznam v prepise *Adamfolde* (1383) poskytuje údaj, že pôvodná usadlosť s chotárom (maďar. *föld* zem, pôda) patrila vlastníkovi menom Adam; z novších názvov *Mošurov*, *Mašurov* sa zaužíval názov *Mošurov*.

motyčka, f., zdrob. apel. železný nástroj na ručné kyprenie pôdy obyčajne na menej prístupných miestach, na okopávanie úžitkových poľných rastlín, zemiakov, kukurice a pod., prípadne aj na roztlkanie tvrdých hrúd na povrchu polí alebo na roztlkanie materiálu na jeho lepšie spracovanie v hutách a pod.; p. hes. *motyka*. – *Motischka* 1743, *Moticska* 1762, *Motyčky* 1920, dnes *Motyčky*, obv. Banská Bystrica; názov zrejme vznikol ako jemne vtipná reakcia (bez zlého úmyslu) okolía na prácu osadníkov, ktorý vzhľadom na ťažko prístupné polia na svahoch v chotári boli nútení na kyprenie pôdy

používať motyky alebo im podobné ručné nástroje; výklad potvrdzuje skutočnosť, že chotár obce má vysokohorský ráz (s n. v. 590 – 1248 m), ktorý neumožňoval na kyprenie pôdy používať pluh ťahaný koňmi alebo ťažným dobytkom; vzhľadom na to, že obec vznikla zlúčením viacerých osád, ktoré vznikali postupne od 16. stor. a ktorým prácu poskytovali okolité huty (VSO II.), motiváciou vzniku jej názvu mohla byť napokon aj skutočnosť, že osadníci pri svojej práci v blízkosti hút používali ručné nástroje podobné motykám na roztlákanie alebo na úpravu materiálu potrebného pre huty na jeho ľahšie spracovanie; z hist. názvov *Motyška, Motyčky* zaužíval sa názov vo forme pl. *Motyčky*.

motyka, f. poľnohospodársky nástroj na ručné kyprenie pôdy, na okopávanie úžitkových poľných rastlín, kukurice, zemiakov a pod., prípadne na roztlákanie tvrdých hrúd, v sloven. náreč. *motyka* aj na kľčovanie, na dlabanie a pod., SSN II. 196, apel. hist. doložené v 17. a 18. stor., HSSJ II. 332 (čes. *motyka*, poľ. *motyka* atď.); p. hes. *motyčka*.

mráz, m. chlad, pri ktorom voda začína mrznúť, srieň, inovať, sloven. *mráz*, tak aj v náreč., apel. doložené v 17. stor., HSSJ II. 337 (čes. *mráz*, poľ. *mróz*, rus. *moroz* atď.); p. heslá *mrázovec, mrázovica*.

mrázovec, m., topon. apel., **mrázovica**, f., topon. apel. miesto, kde sa skoro usadzuje inovať, na horských porastoch, na svahoch porastených lesnou drevinou smerujúcich do dolín, k brehom riek a pod.; *mrázovec* od apel. *mráz* príp. priestoru *-ovec* ako v názvoch *Hrabovec, Tisovec*, v apel. *ľadovec* a pod., *mrázovica* od apel. *mráz* príp. priestoru *-ovica* (ako v slove *ľadovica* vo význame „vrstva ľadu na cestách, na chodníkoch“ a pod.); p. hes. *mráz*. – *Mrazouicz* 1408, *Mrazouich* 1410, *Mrazolcz* 1430, *Mrazowcze* 1773, *Mrazowec* 1786, *Mrázowce* 1808, *Mrázovce* 1920, dnes *Mrázovce*, obv. Stropkov; názvy *Mrázovica* (1408) *Mrázovec* (1430) motivované chladným prostredím, v dôsledku čoho sa skoro objavovala inovať na povrchu korún stromov hlavne na okraji lesa v blízkosti založenej osady, neskôr obce; výklad má oporu v tom, že obec vznikla v horskom údolí v Nízkych Beskydách a že chotár má horský ráz (s n. v. 170 – 400 m), dnes s prevahou bukových a dubových lesov (VSO II. 274); z hist. názvov *Mrázovica, Mrázovec* sa ustálil názov *Mrázovec* s topon. príp. *-ovec* v podobe *Mrázovce*.

mrázovica, f. topon. apel. priestor, kde sa skoršie objavovala inovať na korúnach stromov na okrajoch lesa; p. heslá, *mráz, mrázovec*.

mšen, -a, -o, hist. men. adj. od koreňa mch- v tvaroch *mcha*, *mchu* od apel. *mech* vo význame „mach, drobná nekvitnúca rastlina vytvárajúca hustý nízký porast, Musci“ adj. príp. -en, -ena, -eno (podoba men. adj. *mšen* vznikla po zmene *ch* na *š* pred *'e*), v sloven. dnes *mach*, *machový*, v náreč. i *moch*, *mech*, ku koreňu *mš-* blízke sloveso známe v sloven. náreč. *mšiť* vypĺňať machom medzery alebo iné otvory v stenách dreveníc, SSN II. 212, hist. doložené spojenie *mach stromový* v 17. stor., HSSJ II. 245 (stčes. *mech*, *mcha*, čes. blízke *omšeti* obrásť machom, poľ. *mech*, *omszony* machom obrastený, machom prerastený, k názvu čes. názov *Mšeno*, poľ. *Mszyniec*, uvádza Koz. Bad. II. 54 atď.). – *Misen* 1332, *Mysen* 1365, *Mssen* 1598, *Missen* 1773, *Mssenné* 1808, *Omšená*, *Omšené* 1920, *Omšenie* 1927; dnes *Omšenie*, obv. Trenčín; pôvodný názov v tvare men. adj. m. *Mšen* zrejme motivoval blízky starší lesný porast na svahu smerujúceho do údolia k vodnému toku machom zarastenými kmeňmi, prípadne aj konármi v dolnej časti koruny; výklad má oporu v polohe založenej obce v doline riečky Tepličky, ako aj v skutočnosti, že v časti horského chotára (s n. v. 285 – 955 m) je krasová oblasť s pôvodným starším lesným porastom (VSO II. 346), no nemožno vylúčiť, že motiváciou vzniku názvu mohli byť machom husto obrastené hlinené steny domov pôvodných osadníkov, prípadne aj hlinené steny iných stavieb pri domoch, predpokladať takúto motiváciu vzniku názvu *Mšen* umožňuje tradícia stavať hlinené domy či iné hosp. stavby zachovávaná ešte aj v 19. stor. (k tomu cit. VSO II.); z novších upravených názvov *Omšená*, *Omšené* (1920) a *Omšenie* (1927) sa ustálil názov *Omšenie*. – V obci sa narodil spisovateľ a jazykovedec Daniel Krman.

mučénik, m. v minulosti človek mučený, na smrť trýznený za ťažké previnenie, mučený kresťan za svoju náboženskú vieru (apel. od koreňa *mučen-* v adj. *mučen*, *mučený*, tie od slovesa *mučiť*, čin. príp. -ik ako v slovách *robotník*, *zlatník*, v sloven. dnes *mučénik*, v náreč. i *mučedelník*, apel. v podobe *mučedlník* doložené v 17. stor., HSSJ II. 342, v stčes. *mučennik*, *mučedník*, poľ. *męczennik* atď.); p. hes. *mučiť*. – *Mussenic* 1113, *Mochunuk* 1349, *Mocsonok* 1773, *Močonok*, *Močonek* 1920, *Močenok* 1927, *Mučeníky* 1948, *Sládečkovce* 1951, *Močenok* 1992, dnes *Močenok*, obv. Šaľa; názov v pôvodnej podobe *Mučénik* (1113) motivovaný kaplnkou zasvätenou mučeníkovi Klimentovi, kaplnka je doložená v r. 1111 záznamom *capellam in Mussenic sancti Clementis* (CD 1.64, pozn. 68); najstarší záznam názvu

obce v prepise *Mučeník* (1111, 1113) v spojení s mučeníkom sv. Klimentom pripomína začiatky kresťanstva vo veľkomoravskom období; skutočnosť, že obec vznikla na starom slovanskom území osídlenom vo veľkomoravskej dobe, svedectvo podáva archeol. objav pri obci slovanského sídliska z veľkomoravského obdobia (VSO III. 41); hist. sloven. názov *Mučeník* v maďar. nadobudol podobu *Mocsonok* (porov. maďar. názov obce *Mocsonok*), z neho poslovenčením novšie vznikla forma *Močenok*, z novších názvov *Močenok* (1927), *Mučeníky* (1948), *Sládečkovce* (1951) sa ustálil starší názov *Močenok*.

mučený, -á, -é, adj. telesne trýznený, týraný bitím, v stredoveku aj upravenými nástrojmi na mučenie a pod.; p. heslá *mučeník*, *mučiť*.

mučín, m. topon. apel. miesto, kde sa vyžadujú neprímerane ťažké práce, kde sa trestá bitím, mučidlami a pod. (apel. od koreňa *muč-* v slovese *mučiť* príp. miesta *-in* ako v slovách *kurín*, *včelín*); p. hes. *mučiť*. – *Muszink* 1246, *Muchun* 1275, *Muchyn* 1496, *Mucsény* 1873, *Mucsiny* 1888, *Mučíň* 1920, *Mučín* 1948, dnes *Mučín*, obv. Lučenec; názov v hist. podobe *Mučín* motivovaný bezohľadným správaním sa panstva voči poddaným osadníkom, vyžadovaním ťažkej práce, prípadne trestaním stredovekými spôsobmi; obec bola od 13. do 16. stor. poddanskou obcou Filákovského panstva, to zvyšuje reálnosť výkladu názvu obce; najstarší doklad možno čítať *Mučeník* (1246), no je to doklad jediný a v tom istom storočí (v r. 1275) je záznam *Muchun*, preto je pravdepodobnejšie, že ide o chybný záznam z pera pisára; z ďalších záznamov názvu (*Muchun* 1275, *Muchyn* 1496) je zrejmé, že už v stredoveku sa ustálil názov v podobe *Mučín*, ktorý pretrval dodnes.

mučiť, verb. spôsobovať bolesť, utrpenie bitím, týraním na mučidlách, duševne trápiť a pod., v sloven. hist. doložené v 17. stor., HSSJ II. 343 (čes. *mučiti*, poľ. *męczyć* atď.); p. heslá *mučeník*, *mučený*, *mučín*.

muľ, m. riedke bahno zanesené pieskom, kal, v sloven. náreč. i *mul'a*, *mul'o* vo význame „riedke bahno na dne vodných tokov alebo stojatých vôd“, prípadne „nános bahna spôsobený privalom vôd“, SSN II. 218, apel. doložené v 18. stor., HSSJ II. 346 (blízke v morav.-laš. náreč. *zamuleny* zanesený bahnom, Mch. 382 s lit., poľ. *muł* bahno, kal, srb., chorv. *kalj* nános bahna, piesku vo vodnom toku, Skok II. 480 atď.); p. hes. *mul'ad'*.

mul'ad', f. nános bahna s pieskom, prípadne aj s inými organickými látkami (od *muľ-* expr. príp. *-ad'* ako v slove *mokrad'*; k príp. *-ad'* p. SP I.

64 n); p. hes. *múl'*. – *Raros* 1321, *Mulyad* 1484, *Ráros Mulyad* 1773, *Rároš-Muladka* 1920, *Rárošská Mulad'* 1927; *Muľa* 1948, dnes *Muľa*, obv. Veľký Krtíš; pôvodný názov *Muľaď* motivovaný priestorom zaneseným bahnom, prípadne bahnom zmiešaným pieskom alebo priestorom zaneseným vrstvou blatistej zeme spôsobeným prívalom vody; realnosť výkladu zvyšuje poloha obce založenej v blízkosti brehu Ipľa v doline Starej rieky, dnes Mlynského potoka (VSO II.), čiže v priestore ohrozovanom prívalom vôd; výklad názvu potvrdzuje aj výskyt lužnej pôdy v časti chotára (s n. v. 159 – 299 m), napokon výklad má oporu aj v najstaršom zázname názvu obce v prepise *Rárož* (1321) zrejme utvoreného od apel. *rárož* vo význame „nahromadená kopa bezcenných vecí“, v sloven. je známe apel. *rárožie* nahromadené haraburdie, SSJ III. 699; názov obecnej miestnej časti *Hámor* naznačuje, že *rárož*, t. j. hromada nepotrebných vecí, nečistôt mohla vzniknúť vodným prívalom odplavených nepotrebných vecí či nečistôt z blízkeho okolia hámra, ktorých navrstvenie pri založenej obci spolu s uvedenými prírodnými úkazmi dali podnet na vznik názvu *Rárož* i názvu *Muľaď*; z nich sa už v stredoveku ustálil názov *Muľaď*, ktorý po novej úprave nadobudol podobu *Muľa*. – *Terbeded* al. *Mulyad* 1423, *Mulyadka* 1773, *Mulyádka* 1808, *Múlad'* 1920, *Muľaďka* 1927, *Muľka* 1948, dnes *Muľka*, od r. 1973 časťou obce Trebeľovce, obv. Lučenec; pôvodný názov *Muľaď* (1423) bol utvorený od apel. *muľaď*, to od *múl'* nanesené bahno zmiešané pieskom príp. *-ad'* (ako v slove *mokrad'*), neskôr sa k názvu pripojila zdrob. príp. *-ka*, ktorou sa naznačovalo, že ide o obec menšiu ako obec *Muľa* v obv. Veľký Krtíš; v stredoveku obec mala paralel. názov *Trebeded* (*Terbeded* 1423) utvorený od os. mena *Trebeded* (k tomu St.SJ II. 450); novšou úpravou názov nadobudol zdrob. podobu *Muľka*.

múr, m. murovaná stena, ohrada z tehál, z kameňa, murovaná hradba, v sloven. aj prenes. súvislé husté lesy, podobne aj v náreč., apel. doložené v 17. stor., HSSJ II. 347 (čes. *mour*, poľ. *mur* atď.), p. hes. *muráň*.

muráň, m., topon. apel. niečo podobné murovanej stene z upravených kameňov, z otesaných skál, apel. od *múr* expr. príp. *-áň* (ako v slove *okáň*, v sloven. názve *Sucháň* atď.); p. hes. *múr*. – *castrum Muran* 1271, *Muran* 1435, *Podmurany* 1773, *Podmuráň*, *Pomurání* 1808, *Muráň* 1920, dnes *Muráň*, obv. Revúca; názov obce podľa blízkeho hradu *Muráň* (porov. záznam *castrum Muran* z r. 1271, lat. *castrum* hrad, pevnosť, bašta), názov

hradu motivovaný jeho obrannými múrmi, hradbami z väčších otesaných skál, pričom k vzniku názvu mohlo prispieť aj návršie svojimi skalnými strmými svahmi, na ktorom hrad stál; v 18. stor. sa obec Muráň stala mýt-nou stanicou (VS0 II. 276), neskôr k hist. názvu *Muráň* pribudol názov podľa polohy obce pri hrade *Podmurany* (1773), zaužíval sa však hist. názov *Muráň*.

muránsky, -á, -é, adj. majúci vzťah k hradu Muráň alebo vzťah k obci Muráň adj. príp. -ský, -ská, -ské; p. hes. *muráň*. – *Hosszszu Reth* 1357, *Dluha Luka* 1551, *Muranhozzureth* 1567, *Dluha Luka* alias *Hozu Reth* 1605, *Muranska Dluha Luka* 1773, *Muráňska Dlhá Lúka* 1920, *Muranska Dlhá Lúka* 1927, dnes *Muránska Dlhá Lúka*, obv. Revúca. – *Lehota* 1453, *Lehotta Maior et Minor* 1573, *Murany Lehota* 1672, *Muránska Lehota* 1773, *Muránská Lhota* 1808, *Muráňska Lehota* 1920, *Muránska Lehota* 1927, dnes *Muránska Lehota*, obv. Revúca; adj. tvar *Muránska* má v uvedených názvoch funkciu orientač. prívl. v spojení s pôvod. názvom *Dlhá Lúka* (v maďar. zázname *Hosszú Rét* v r. 1357, od *hosszú* dlhý a *rét* lúka) a s názvom *Lehota* (v lat. zázname *Lehotka Maior et Minor* v r. 1573, t. j. *Veľká* a *Malá Lehotka*) od *lehota* usadlosť na istú dobu oslobodená od daní v zdrob. podobe; orientač. prívl. motivovaný polohou spomenutých obcí v regióne Muránskeho panstva neďaleko hradu Muráň; obce od 16. stor. patrili Muránskemu panstvu (VSO II. 176 n), to potvrdzuje reálnosť výkladu orientač. prívlastku; hist. názvy *Dlhá Lúka* a *Lehota* v spojení s prívl. *Muránska Dlhá Lúka* a *Muránska Lehota* sa zachovali dodnes.

mút, m., **mut**, m. kal, nečistota, apel. zachované v sloven. náreč. SSN II. 225, hist. doložené v 17. stor., HSSJ II. 356 (známe v sčest. *mut* odvodené od *mútiti* kaliteľ, uvádza Mch. 377, poľ. *męt*, *mącić* mútiť, kaliteľ, srb., chorv. *mutiti* kaliteľ, mútiť atď.); p. hes. *mútny*.

mútny, adj., **mutný**, adj. kalný, zakalený (od koreňa *mút-*, *mut-* alebo od apel. *mút*, *mut*, adj. príp. -ný, -ná, -né, v sloven. *mútny*, v náreč. i *mutný*, adj. doložené v 18. stor., HSSJ II. 351, čes. *mutný*, poľ. *mętny* kalný, srb., chorv. *mutan* kalný, *mútny*); p. hes. *mút*. – *Mutne* 1659, *Mutne* 1773, *Mutné* 1808, *Mutné* 1920, dnes *Mútne*, obv. Námestovo; názov motivovaný často zakaleným vodným tokom, pri ktorom obec vznikla; výklad má oporu v názve potoka *Mútnik*, ktorý preteká vysokohorským chotárom obce (s n. v. 710–1557 m); názov v adj. podobe neut. *Mútne* sa zachoval dodnes.

myjava, f., topon. apel. vodný tok s narušenými brehmi, s výmolmi spôsobenými eróziou v jeho okolí, od koreňa *myj-* v tvaroch prézenta slovesa *myť* (porov. *myjem*, *myješ*, *myje* atď.) hist. hydronym. príp. *-ava* (ako v názvoch *Orava*, *Rimava*); p. hes. *myť*. – *Pusza Miava* 1392, *Myawa* 1436, *Miava* 1773, *Myjava* 1808, *Myjava* 1920, dnes *Myjava*, okresné mesto; názov podľa názvu rieky *Myjava* (porov. lat. záznam, *fluv. Mayoua*, uvádza Var. SINR 20 s lit.); názov rieky vznikol od koreňa *myj-* v tvaroch préz. *myjem*, *myješ*, *myje* atď., to od *myť* v prenes. význame „prúdom vody zmývať hlinu z brehov rieky alebo v čase záplav po zdvihnutí hladiny rieky eróznou činnosťou vytvárať výmole, zavodňované priehlbiny a pod. v blízkom i vo vzdialenejšom okolí; výklad názvu rieky potvrdzuje názov mestskej miestnej časti Žabokreky (VSO II.), čiže priestor, odkiaľ sa ozýva hlasné kŕkanie žiab skrytých v močariskách obrastených vodným rastlinstvom alebo aj vlhkomilnými drevinami; mesto sa vyvinulo z kopaničiarskej obce, ktorá sa rozvojom remesiel ďalej rozvíjala a v 18. stor. sa stala mestečkom s jarmočným právom (VSO II. 279); v 19. stor. mesto zohralo dôležitú úlohu v národnom hnutí; z osobností, ktoré k mestu mali vzťah, treba uviesť aspoň spisovateľa a jazykovedca Daniela Krmana a jazykovedca Petra Tvrdeho (viac vo VSO II. 281); hist. názov mesta *Myjava* sa zaužíval už v stredoveku.

myť, verb. umývaním zbavovať nečistoty, prenes. prudkým tokom vody zmývať hlinu z brehov rieky, pri záplavách výmolmi a priehlbunami narúšať povrch okolia vodného toku, v sloven. sloveso má i prenes. význam, podobne i v náreč., sloveso doložené v 16. a 17. stor., HSSJ II. 356 n (čes. *mýti*, poľ. *myć* atď.); p. hes. *myjava*.

SKRATKY

Literatúra: CDI. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Pripravil R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957.

HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Koz.Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanislaw; Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921 – 1922.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: ACADEMIA 1968.

Skok I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SP I. – V. – Słownik prasłowiański. I. – V. (A – D). Red. P. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1974 – 1984.

SSN I. – II. – Slovník slovenských nářečí. I. – II. (A – P). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.

St. SJ II. – STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. II. 2. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004.

Var. SINR. – VARSÍK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku. Veda 1990.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Skratky jazykov:

čes. – český, češt. – čeština, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, maďar. – maďarský, morav.-laš. – moravsko-lašský, náreč. – nárečie, poľ. – poľský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stčešt. – staročeština.

Iné skratky:

adj. – adjektívum, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, archeol. – archeologický, archeológia, atď. – a tak ďalej, cit. – citovaný, čin. – činnosť, dokl. – doklad, expr. – expresívny, citovo zafarbený, f. – femininum, fem. – femininum, fluv. – fluvius, tok vody, rieka, hes. – heslo, hist. – historický, hydronym. – hydronymický, hydronymum, názov rieky, potoka, lit. – literatúra, m. – meter, m. – maskulinum, maďar. – maďarský, men. adj. – menné adjektívum, n. – nasledujúci, n. – neutrum, neut. – neutrum, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, orientač. – orientačný, p. – pozri, paralel. – paralelný, pl. – plurál, porov. – porovnaj, pozn. – poznámka pod čiarou, pôvod. – pôvodný, prenes. – prenesený, nie priamy význam slova, prez. – prítomnosť, príp. – prípona, sloven. – slovenský, stor. – storočie, sv. – svätý, topon. apel. – toponymické apelatívum, forma apel. vyskytujúca sa len v miestnych názvoch, tr. – transumpt, hodnoverný prepis listiny, verb. – sloveso, zdrob. – zdrobnený, zdrobnenina.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Páľenuo

ANNA MARIČOVÁ

Stará Pazova bola v minulosti známa veľkým počtom *jahodou* (moruší). Košaté a rozvetvené stromy rástli v každej ulici pred domami. V širokých (hlavných) uliciach až v dvoch radoch, jeden bol pred domami a druhý tesne pri kanáli, ktorý oddeľoval hradsnú od trávnik. Majitelia, ktorých dom bol na samom konci ulice, mali moruše i z bočnej strany. Moruše rástli i v každom dvore. *Jahodi* (plody moruší) boli prevažne biele a pripomínali väčšie maliny. Červenočiernych plodov (*čerňicou*), ktoré silne farbili, bolo málo. Biele plody boli sladšie a často i väčšie. Tí starší ich radi jedli s krajcom chleba na desiatu. Žral ich aj statok a hydina (iba *húsence sa odhaňali alebo sa zatvárali, abi sa ňeopili*). V 30. a 40. rokoch minulého storočia sa biele moruše pestovali i na chov hodvábnikov. V Starej Pazove, podobne ako aj v iných obciach, kde žili Slováci, moruše boli základnou surovinou na výrobu pálenky. Výroba morušovice tu mala tradíciu – Pazovčania z *jahodou páľili páľenuo* – *jahodaru*.

Pomenovanie pre tento listnatý dlhoveký strom a jeho plod je v Starej Pazove *jahoda*. Moruša biela a moruša čierna majú botanický názov *Morus alba* a *Morus nigra*. Podľa odbornej literatúry moruša sa do Európy dostala v 7. až 12. storočí z Ázie. Jej pestovanie tu kulminovalo v 19. storočí, kým v 20. storočí sa značne utlmovalo. Moruša kvitne v máji a má nenápadné kvety. Je to samoopelivý alebo vetroopelivý strom.

Podľa Pazovčanov moruša nekvitne – nikto si nevie spomenúť na jej kvety. Plody moruše majú podobu súplodia na stopke, ktorá je po dozretí dlhá asi 2 cm. Zo začiatku sú plody zelené – na konci majú čierne tyčinky,

Príspevok vznikol v rámci Pokrajinského projektu Slovenský jazyk, literatúra a kultúra vo Vojvodine v diachrónej perspektíve, synchronných priesekoch z hľadiska kontextuálnej stratifikácie.

ktoré pred dozretím odpadnú. Uprostred leta, keď moruše dozrievajú, celá rodina sa angažovala okolo nich. Chlapi chystali väčšie otvorené drevené sudy, nechávali ich pod šopou v druhom dvore. Na drvenie plodov a na miešanie *komiňe* (kvas z moruší) slúžila dlhá rovná drevená varecha. Pokrovec alebo stará *handrovka* sa používali na prikrytie suda. Každý druhý deň mladší muži triasli *jahodi*, ktoré padali na *poňvi* (veľkú plachtu utkanú z konopných nití, používanú na rôzne účely pri poľnohospodárskych prácach) rozprestreté vôkol stromov, z ktorých sa plody sypali do vedra a odnášali do suda. Ženy a deti zbierali zrelé *jahodi*, ktoré padli mimo plachiet, do menších nádob. *Jahodi* sa zbierali hneď ráno alebo pred večerom. Bola to nudná práca, najmä pre tých, ktorí nemali radi špinavé a lepiace sa prsty. Zbieranie trvalo niekoľko týždňov. Nie vždy sa *jahodi* zbierali iba doma, neraz to bolo i u susedov, ktorí ako náhradu potom dostali niekoľko litrov pálenky. Deťom sa za usilovnosť pri zbieraní kupovali nejaké drobné darčeky.

Keď moruše *vikisli*, mohla sa páliť pálenka. Na *koč* (sedliacky drevený voz) sa dali sudy s kvasom a kurivo a všetko sa viezlo do pálenice, kde sa potom páčila pálenka. V minulosti každá štvrť dediny mala svoju pálenicu, niekedy i dve. Aj *zádruge* (hospodárske družstvá) mali svoje pálenice. Pálenice boli: *u Iršai*, *u Uhríkou* – *u Čipkárrou*, *u Švagrikou*, *u Kláťikou*, *u Havranou*, *u Jašou*... Dedinčania sa starali o pálenicu spoločne – najmä o opravy – a majiteľ domu, v ktorom bola pálenica, ako náhradu dostával určité množstvo pálenky. Od množstva kvasených moruší záviselo, ako dlho proces výroby trval. Oheň stále musel horieť, a preto sa pálenka páčila i v noci. Na kúrenie slúžili *zetke* (holé stebľa kukuričia, ktoré statok objedol) alebo *rážďa* (ražďie) a len niekedy *loza* (ostrihané suché vetvičky z viniča) prinesená z *Brehou* (z vinohradníckej osady v blízkosti Starej Pazovy). V pálenici bol *bakarovi kazam* (medený kotol) s *klobúkom* na *kominu*, nazývaným *tabarka*, pod ktorým bola murovaná *katláňka* (vymurované ohnisko). Spod klobúka viedla tenká rúrka s horúcou parou do kovového kotla so studenou vodou, kde mala podobu špirály. Vedľa kotla bol *bezdám* (druh studne), odkiaľ sa stále čerpala studená voda, teplá voda vytekala a slúžila na kúpanie. Keď sa para schladila, pálenka začala vytekať do drevenej *čoboli* (menší sud, ktorý sa ku dnu rozširoval), na ktorej bola *biela šeňia handrička*. Drevenou paličkou sa zisťovalo, koľko je pálenky v *čoboli*. *Grádomerom* (liehomerom) sa zisťovala kvalita pálenky. Nevyužitá hmota

z moruší – *džibra* (zvyšok po destilácii, hustá hmota zvláštnej nepríjemnej vône) – vytekala do vymurovanej jamy. Kto mal ošípané, bral si ju domov a dával im ako nápoj. Zvyšnú *džibru* si majiteľ domu odvážal do poľa. Pálenka sa domov prinášala v drevených súdkoch. Ich miesto bolo v pivnici alebo v komore. Pálenka sa zo súdka ťahala s *tekvičkou* (špeciálnym druhom suchej tekvice s dlhým hrdlom).

Ďalší druh pálenky bola *komovica*, ktorá sa vyrábala z vylisovaných hroznových bobúľ. Bol to kvalitnejší druh pálenky. Kým *jahodaru* mali takmer v každom dome, *komovicu* mali iba tí majetnejší, ktorí vlastnili vinohrad. *Komovica* bola jediná pálenka, ktorá slúžila aj ako liek – prikladala sa na rany, na opuchliny, na zuby a slúžila i na masáž (*za roštierañia*). Tretím druhom pálenky v Starej Pazove bola slivovica – *slúkovo páleno*.

Dnes sa v Starej Pazove *jahodara* páli zriedka, pomaly sa na ňu zabúda. Moruší je tu veľmi málo. Tradičnú sedliacku *chudobnú* pálenku – *jahodaru* – vystriedali ovocné pálenky – *gúňovo* (dulové), *moruľkovo* (marhuľové), *hruškovo*... *páleno*, ale i pálenka z pomarančov a iných druhov ovocia.

V minulosti takmer nejstvovala domácnosť, v ktorej nemali vlastnú domácu pálenku. Keď sa doma pálenka minula, na príležitostné sviatky a na meniny sa kupovala v susedstve – obyčajne pol alebo štvrt litra. Ľudia, ktorí si radi vypili, viackrát cez deň si zabehli na *deci páleňiho*.

ROZLIČNOSTI

Ako sa volá kniha, ktorá má dve časti?

Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali mejl s otázkou, aké je správne pomenovanie knihy, ktorá má dve časti, či je to *dualógia*.

Slovo *dualógia* naše výkladové slovníky slovnej zásoby slovenčiny ani slovníky cudzích slov neuvádzajú. Nezachytáva ho ani Slovenský národný korpus Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, našli sme ho však na internete (spolu 19 dokladov). Uvádzame niekoľko z nich: *Dualógia – séria kníh, ktorá ma dva diely. – Aj zo strachu pred toľkými informáciami zatiaľ stále váham, či Legenda bude iba dualógia alebo priamo tetralógia. – Druhá kniha dualógie o zaklínačoch drakov zachováva atmosféru prvej časti, ale posúva dej „ďalej a vyššie“.* – *Ponúkam na predaj dualógiu od Roberta Gravesa z obdobia antického Ríma.* Slovo *dualógia* sa skladá z dvoch častí, z časti *dua-* súvisiacej s latinským *duo* s významom „dva, dvojité“ (porov. *duál* z latinského *dualis* a to z latinského *duo*, *dualita*, *dualizmus*) a z časti *-lógia*, ktorá má pôvod v gréčtine, z gréckeho *-logía*, čo v zložených slovách znamená dejové meno k *légo* s významom „zbieram, čítam, hovorím“ (porov. J. Rejzek: Český etymologický slovník, 2001). No spájanie časti *-lógia* s prvou časťou *dua-* nepokladáme za vhodné. Podoba *dualógia* bola možno ovplyvnená slovom *duatlon*, ale tu ide o spojenie časti *du-*, ktorá má pôvod v latinčine, s druhou časťou *-atlon* z gréckeho *athlon* „preteky, zápas“ (porov. *triathlon*). Na internete sme našli aj dva doklady na podobu *dulógia*.

Na pomenovanie knihy, ale aj iného umeleckého diela (napr. filmu), ktoré má dve časti, v slovenčine sa už dlho používa slovo *dilógia*. Uvádzame niekoľko dokladov z internetu: *Úspešná bola jeho dilógia Keby som mal pušku (1969) a Keby som mal dievča (1974), obe boli v r. 1972 a 1976 sfilmované... – Vrcholným dielom Grossmanovej tvorby je dilógia Posledná hranica a Život a osud, nazývaná aj Stalingradská dilógia. – V druhej polo-*

vici 70-tych rokov vzniká tzv. románová situácia, predstavitelia oficiálneho prúdu vydávajú dilógie či trilógie, napr. Hykisch, Jaroš, Balek, Šikula... – V autorskej dvojici s Jevgenijom Petrovom vytvoril nielen legendárnu románovú dilógiu 12 stoličiek a Zlaté teľa, ale aj množstvo poviedok, fejtónov... – Spojením viacerých románov vznikajú dilógie, trilógie alebo románové cykly. – V dilógii Ornament (1991) a Veterná ružica (1995) podal svedectvo o osobnej a kolektívnej životnej minulosti, o hľadaní autentickej identity... – Podľa rozsahu delíme romány na dilógie, trilógie (Henryk Sienkiewicz – Ohňom a mečom), tetralógie. – Doklady na slovo dilógia nájdeme aj v Slovenskom národnom korpuse: Romány môžu mať aj viac dielov: dilógia (2), trilógia (3) alebo románový cyklus (epopeja). – Román Dom v stráni je dilógia a románová epopej Mať volá je päťdielna sága, ktorá má spolu vyše tisíc strán. – Analyzovaná dilógia by „poskytovala nevšedný zážitok z prepojenia dobrodružstva a poznania, humoru a presadzovania najvyšších etických hodnôt“.

Slovo *dilógia* sa skladá z dvoch častí, z časti *di-*, ktorá má pôvod v gréčtine a význam „dva, dvoj-, dvojnásobný, dvojitý“, a z časti *-lógia*, ktorá má takisto pôvod v gréčtine. Slovo *dilógia* sa uvádza v najnovšom Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G (2006), kde sa vysvetľuje ako „umelecké dielo skladajúce sa z dvoch obsahovo súvisiacich diel“. V tomto význame ho zachytáva už Slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Manníkovej z r. 1979, ale aj starší Malý slovník cudzích slov od M. Šalingovej z r. 1961 (3. vyd.). Slovo *dilógia* sa svojím zložením začleňuje do skupiny slov *trilógia*, *tetralógia*, *pentalógia*, ktoré majú takisto pôvod v gréčtine. V ich prvej časti je polopredpona *tri-* (vzniknutá z gréckej číslovky *treis* „tri“) s významom „tri, troj-, trojnásobný“ (porov. *trióda* „elektrónka s tromi elektródami“, *triptych* „umelecké dielo skladajúce sa z troch častí“), polopredpona *tetra-* (z gréckej číslovky *téttarestéssares*, „štyri“) s významom „štyri, štvor-, štvornásobný“ (porov. *tetraéder* „pravidelný štvorsten“, *tetrachord* „rad štyroch tónov“), resp. polopredpona *penta-* (z gréckej číslovky *pénte* „päť“) s významom „päť, päťnásobný“ (porov. *pentaéder* „päťsten“, *pentagón* „päťuholník“) a v druhej časti *-lógia* (porov. J. Rejzek: Český etymologický slovník, 2001).

Slovník súčasného slovenského jazyka, ale ani Slovník cudzích slov (akademický) vo svojom 2. vydaní z r. 2005 neuvádza ďalší význam slova

dilógia, ktorý zachytáva napr. Veľký slovník cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Mannikovej (5. vyd. z r. 2008), a to význam „výpoveď o dačom dvoma rovnakými slovami, napr. *žena je žena*“, a ktorý nájdeme aj v dokladoch na internete (porov. *Dilógia je druh tautológie, v ktorej sa opakuje to isté slovo v rovnakom gramatickom tvare, napríklad: Osud je osud. Múdry aj múdry ostane.*) a v dokladoch v Slovenskom národnom korpuse (porov. *Ukazuje sa, že spomínanú funkciu môžu úspešne plniť najmä tieto: anafora, epifora, tautológia, dilógia, pleonazmus, epizeuxa, epanados. – ... dilógia, to je druh tautológie, kde opakované slovo má rovnaký gramatický tvar: Osud je osud.*). Slovo *dilógia* v tomto význame ako jazykovedný termín zaznačuje napríklad Štylistika slovenského jazyka od J. Mistríka (1970), Encyklopédia jazykovedy (1993) či Encyclopaedia Beliana (3. zv., 2003).

Na záver: Slovo *dualógia*, ktoré spomína pisateľka mejlu, nie je vhodné utvorené, preto ho netreba zavádzať do slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Na pomenovanie knihy, ale aj iného umeleckého diela, ktoré má dve časti, v slovenčine sa už niekoľko desaťročí používa slovo *dilógia*.

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

Na margo prvého starogrécko-slovenského slovníka

Keby bolo potrebné hodnotenie grécko-slovenského slovníka od Homéra po kresťanských autorov zhrnúť do jediného slova, človekovi determinovanému profesiou a záujmami klasického filológa by po vyjadrení vďaka sotva zišlo na um iné slovo ako »konečne«. Veru, až teraz sa nám konečne aj v tejto položke podarilo splniť záväzok, ktorý má slovenský jazyk a slovenská kultúra voči sebe i voči jazyku a kultúre antického Grécka. To, že nám dlho-predlho chýbal slovník jazyka, na ktorom stoja základy našej vzdelanosti, nie je náhoda, ale viac-menej verný odraz peripetií a paradoxov našich dejín. Aj preto si kultúrnohistorická udalosť takého významu žiada trocha obširnejší komentár.

Keď pred vyše polstoročím Wolfram Zaunmüller vydal v Stuttgarte *Bibliographisches Handbuch der Sprachwörterbücher*, na takmer 500 stranách svojej dodnes neprekonanej príručky zaregistroval v rozpätí rokov 1460 až 1958 asi 5600 slovníkov pre vyše 500 jazykov a dialektov. Na gréčtinu pripadlo v zozname 200 položiek, na latinčinu asi 280. V monografii o dejinách slovenskej lexikografie do konca druhej svetovej vojny zachytila Matilda Hayeková približne 150 položiek. Medzi nimi sú však nielen štandardné jazykové slovníky, ale aj stredoveké glosy. Latinské slovníky vrátane moderných našli v jej súpise vcelku slušné zastúpenie. Pred vydaním latinsko-slovenských slovníkov od Júliusa Špaňára (1962, najnovšia reedícia 2012), resp. od Marty Hlušikovej (2003) totiž aspoň ako-tak uspokojovali potreby študentov menšie slovníky Petra Tvrdého (1923) a Alojza Wženteka (1925 a 1929). Zato grécke slovníky v Hayekovej zozname celkom chýbajú.

V predchádzajúcich dvoch rokoch však nadišla žatva aj pre gréčtinu. V prešovskom Datapresse totiž Ján Zozulák, profesor pravoslávnej bohosloveckej fakulty, vydal so svojím kolektívom *Grécko-slovenský a slovensko-grécky slovník*. Predstavenie knihy verejnosti 21. júna 2011 ozdobil svo-

jou prítomnosťou veľvyslanec Gréckej republiky v SR Nikolaos Kanellos a prínos diela v internetovom periodiku prešovskej univerzity *Jazyk a kultúra* vyzdvihla grécistka Erika Brodňanská. V piatok 14. decembra 2012 bol – v trocha skromnejšom rámci – oficiálne predstavený *Grécko-slovenský slovník od Homéra po kresťanských autorov*, rozsahom takmer dvojnásobný a s diapazónom od Homéra po kresťanských autorov ojedinelý. Pod touto publikáciou sú podpísaní dvaja hlavní aktéri: bratislavské vydavateľstvo Lingea a klasická filologička Helena Panczová.

Ak máme toto dielo oceniť spravodlivejšie, musíme začať krátkym exkurzom do minulosti. Odhliadnuc od byzantskej christianizačnej misie Konštantína a Metoda, ktorú si ťažko môžeme predstaviť bez reflexie gréckeho kultúrneho pozadia, po stredovekej pauze, presnejšie povedané po intermezze všeobecnej ignorancie gréčtiny a odmietania gréckych textov, gréčtina sa ako predmet školského vyučovania na Slovensku datuje prvý raz do roku 1539 v Bardejove. Aspoň taký je dnešný stav našich poznatkov. Latinská mestská škola v Bardejove vtedy nedisponovala výtlačkami gréckej gramatiky ani učebníc a, pochopiteľne, ani slovníka. Tamojší rodák a rektor školy Leonard Stöckel (1510 – 1560) písal žiakom všetko vlastnoručne na tabuľu – aj to viac-menej iba preto, lebo sa pre svojich synov dožadoval gréčtiny propalatín František Révai (podrobnejšie Škoviera, s. 211 – 212). Zrejme išlo o minimum, ktoré zodpovedalo cieľom a možnostiam školy, ako aj potrebám žiakov odchádzajúcim na ďalšie štúdiá do zahraničia. Konštantným médiom výmeny vedeckých poznatkov i kultúrnych hodnôt bola v tých časoch latinčina. Do latinčiny sa prekladali starogrécki básnici, filozofi aj cirkevní otcovia.

Ani potom, keď sa na školách ujali vlády národné jazyky, potreba mať na Slovensku vlastnú učebnicu a vlastný slovník sa nejavila ako naozaj akútna. Na dôvažok v druhej polovici 19. storočia nemali naši schopní filológovia v Uhorsku vonkoncom na ružiach ustlané, ba ak nepristali na pomad'arčenie, boli nútení odísť a pôsobiť v žičlivejšom zahraničí. Najčastejšou cieľovou krajinou bolo pre nich Rusko. Banskobystričan Emil Černý, absolvent viedenskej univerzity, vďaka tomu sa dvoma grécko-ruskými slovníkmi zapísal do dejín ruskej filológie (Švagrovský, s. 103 – 104).

Ešte ani zmena politických pomerov po vzniku prvej Česko-slovenskej republiky nenastolila tvorbu lexikografických diel vrátane grécko-sloven-

ského slovníka ako prioritnú požiadavku. Naďalej slúžili cudzojazyčné príručky. Slovenským gymnáziám celkom chýbal domáci odborné kvalifikovaný a národne profilovaný personál, a tak sa s príchodom českých profesorov používali české slovníky. Za týchto okolností sa pri vyučovaní gréčtiny stal normálnou pomôckou *Homérovský slovník řecko-český* (1886/7), resp. *Nehomérovský slovník řecko-český* (1892) – obidva od c. k. školského radcu a profesora gymnázia v Jičine Františka Lepařa (1831 – 1899). Jeho slovníky boli prvotne určené pre gymnáziá a orientovali sa na lektúru vtedajších klasických gymnázií predpísanú osnovami. Skutočnosť, že sa dnes bez zmeny využívajú na vysokých školách, je veľavravná. Veľavravné je zároveň to, že slovníkové dielo Františka Lepařa nenašlo rovnocenných pokračovateľov; fototypický reprint nehomérovského slovníka vyšiel ostatný raz v roku 2008.

Za druhej svetovej vojny sa česká lexikografia predstavila roku 1942 modernejším slovníkom. Václav Prach ho koncipoval ako rozsahom podstatne menší, ale repertoárom zohľadnených autorov a textov širšie zameraný, najmä však sviežejší, pokiaľ ide o české ekvivalenty. Prachov *Řecko-český slovník* nebol neúspešný a aj preto vyšiel znova v pražskom Vyšehrade r. 1993, v ďalšom vydaní z roku 2005 bol ešte rozšírený o atické slovesné stupnice J. G. Schulza (z roku 1910). Pri všetkej úcte sa však ako celok Lepařovmu slovníku predsa len nevyrovnal a nenapĺňa potreby univerzitných študentov. Autor predhovoru obnoveného vydania Prachovho slovníka trafil kliniec po hlavičke suchým konštatovaním, že na grécko-český slovník naskrze nový nateraz popri odborníkoch chýbajú aj ďalšie dva rozhodujúce faktory: čas a peniaze (Bartoň, 1993, s. 1).

Sama skutočnosť, že ani oveľa lepšie organizovanej a personálne zabezpečenej českej filológii sa dodnes nepodarilo uvedené slovníky prekonať, teda ukazuje, že Panczovej výkon treba vnímať ako mimoriadny a určite sa naň nedá hľadieť ako na prosté zaplátanie diery v našej vede a kultúre. Takto by sa dali klasifikovať povedzme predchodcovia Panczovej slovníka: *Grécko-slovenský slovník* z roku 1995 na 57 stranách od Augustína Valentoviča a *Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu* z roku 2000 na 196 stranách od Petra Hudymača a Petra Pristáša. Zato o práci Heleny Panczovej právom smieme povedať, že nás výrazne približuje k etablovaným a rešpektovaným európskym národným kultúram.

Grécko-slovenský slovník Heleny Panczovej na 1327 stranách obsahuje vyše 32 000 hesiel, ktoré sú zoradené v slede gréckej abedy, ibaže sa nekončia literou *ómega*, ako by sa dalo čakať, ale literou *sampi*, používanou výlučne vo funkcii číslice 900. Podľa tej istej koncepcie sa za epsilon zaradila litera *wau* [F] s číselnou hodnotou 6 a za *pi* nasledujú litery M a *koppa* [q] s číselnou hodnotou 90, všetky s krátkym komentárom.

Ojedinelý je časový záber slovníka. Panczová iste brala do úvahy jednak možnosti našej lexikografie, jednak potreby univerzitných študentov a bádateľov v praxi, preto doň zahrnula slovnú zásobu gréckej literatúry v nevhodne širokom tematickom a chronologickom rámci, ktorý siaha od prvých písomných pamiatok cez texty v koiné a autorov tzv. rímskeho obdobia po veľmi bohatú kresťanskú spisbu. Za hornú hranicu zvolila dielo cirkevného básnika Jána z Damasku († 749), autora Zlatého paschálneho kánonu. Šírku záberu dokladá zoznam autorov, diel a skratiek (Panczová, s. 43 – 54) a prejavuje sa najmä v spracovaných heslách. Aké zásady platili pri výbere autorov, literárnych diel a príkladov, dozvedáme sa z inštruktívnej podkapitoly *Obsah a forma slovníka* (Panczová, s. 28 – 39).

Súhrnný počet hesiel plne zodpovedá kategórii stredných slovníkov. Na porovnanie a lepšie zhodnotenie pripomeňme fakty o reprezentatívnych slovníkoch z oveľa frekventovanejších jazykov: *Nemecko-slovenský slovník* (Bratislava: SPN 1981) obsahujúci 80 000 hesiel spracovala autorská štvorica Čierna – Géze – Juríková – Menke, trojzväzkový *Velký anglicko-český slovník* (Praha: Academia 1984) s necelými 100 000 heslami dvojica Hais – Hodek.

Metódu hniezdovania, čiže priraďovania odvodenín k základnému slovu, Panczovej slovník prakticky nepoužíva. Označuje síce morfológické švy slov, ale iba vtedy, ak to výrazne prispieva k lepšiemu pochopeniu štruktúry, a tým aj významu daného slova, napr. *καθ-υπερ-τατος* = najvyšší. Pri samohláskach *a*, *i*, *y* sa kvantita označuje spravidla zvyčajným spôsobom. Pokiaľ ide o gramatické kvalifikátory, pri substantívach sa vždy uvádza menný rod reprezentovaný členom, v prípade potreby morfológické osobitosti, pri adjektívach figuruje údaj, či je dané adjektívum troj- alebo dvojjvýchodné a aké anomálie vykazuje pri stupňovaní, slovesám slúži ako východisko tvar 1. os. singuláru indikatívu prézenta, ku ktorému potom pristupujú tvary tzv. stupnice kmeňov a iné morfológické osobitosti. Pri neohybných slovách sa

spravidla uvádza iba slovný druh (napr. *adv.*, *častica*), pri spojkách a predložkách typologická kategória (napr. *časová*, *príčinná*) a pádové väzby. Slovník zachytáva pestrosť gréckych nárečí, ako aj jedinečný diachronický rozmer gréčtiny, ktorý sa odráža v tvarosloví, v sémantike i v terminológii. Ako príklady možno uviesť stiahnuté slovesá (napr. *τιμῶ* = ctím), prevzaté latinské termíny (napr. *Καλάνδαι* = kalendy) alebo významové premeny správno-politického pojmoslovia (napr. *ἄρχων*). Vzhľadom na to, že sa život jazyka zachycuje v takom rozsiahlom časovom rámci a na základe spisby, štylistické kvalifikátory sa prirodzene uplatňujú veľmi zriedkavo (napr. *básn.*).

Významy slov sú utriedené tak, že sa postupuje od prvotného významu k posunutým a k špecifickým termínom. V sémantike slov sa autorka spravidla opiera o špičkový a v súčasnosti medzi filológmi najuznávanejší Liddelov a Scottov *Greek-English Lexicon*, ktorého prvé vydanie vyšlo už roku 1833 na 2042 stranách, ale v revidovanej podobe z roku 1996 doň pribudlo 320 strán dodatkov, ktoré pochádzajú hlavne z nápisov a mykén-ských pamiatok. Panczovej usporiadanie významov však nekopíruje uvedený slovník. Je samostatné, premyslené a prehľadné. Frekvencia výskytov v ňom nehrá nijakú úlohu. Prírodovedné výrazy sprevádza, ak treba, latinská vedecká nomenklatúra, v náboženskej a filozofickej oblasti odborné pojmoslovie. Neraz sa prekladová a explikatívna časť slovníka neobmedzuje na nevyhnutné minimum informácií. Príkladov na heslá väčšieho rozsahu a na autorkin subjektívny prístup nie je málo. Možno ich doložiť položkami *Areios*, *koiranos*, *kosmos*, *Molochos*, *Niobé*, *Pleiades*, *trochaios* i mnohými ďalšími.

Slovník registruje výskyt slov a slovných spojení v danom význame u určitého autora alebo v skupine textov všeobecne, no nelokalizuje ich presnými súradnicami. Lokalizácia je teda vyhradená väčším lexikografickým dielam, medzi ktoré patrí napr. už spomenutý Grécko-anglický slovník alebo dvojzväzkový Príručný grécko-nemecký slovník (1880, množstvo reedícií) od Wilhelma Papeho, ktoré zatiaľ aspoň čiastočne suplujú rozpracovaný, ale nedovŕšený moderný *Thesaurus linguae Graecae*. V strednom slovníku by presné sprievodné odkazy iste predstavovali priveľkú záťaž. U Panczovej sa preto objavujú iba ojedinele, napr. pri *κνήθω* sa upozorňuje na miesto v Druhom Pavlovom liste Timotejovi 4,3 (s. 224 b).

Slovník si vytyčuje ako prvoradý cieľ pomáhať pri preklade z gréčtiny do slovenčiny. Panczová sa však po istom váhaní – a treba priznať, že oprávnеноm! – rozhodla pridať k približne jednej osmine hesiel aj krátky výklad o pôvode daného slova. Na jednej strane názorová nejednotnosť filológov od takého kroku odrádzala, na druhej strane vedecké a najmä didaktické dôvody hovorili skôr v jeho prospech. A tak grécku etymológiu, pokiaľ je priezračná, Panczová naznačila v hranatých zátvorkách hneď po záhlaví hesla, kým zložitejšiu a spravidla spornejšiu indoeurópsku či semitskú pripojila pri spracovaní hesla.

Spôsob práce ilustrujeme na jednom viac-menej náhodne vybratom hesle stredného rozsahu, na adjektíve *κοινός* (s. 726b – 727a). Výrazná číslica 3 za ním udáva, že toto adjektívum je trojvýhodné u Sofokla, ale číslica 2 vzápätí upozorňuje, že v epickej iónčine, u iónskych prozaikov a lyrikov býva dvojvýhodné, kým s variantným znením *ζυνός* môžeme rátať u Homéra, u ďalších básnikov, Herodota, v atičtine a v koiné. V sémantickom výklade sa významy slova distribuujú do siedmich základných bodov: „1. *spoločný, všetkým známy, obecný, verejný, štátny, týkajúci sa všetkých, všeobecný*, pojmom *τὸ κοινόν* sa označuje a) *spoločný základ*, b) *spoločná pokladnica*, c) *obec, verejnosť, ľud, vojsko, spoločenstvo, cirkev*, d) *snem*, e) *obecné uznesenie*, f) *správa, vláda, vrchnosť*, g) *obecné blaho/záležitosti*; adverbium *κοινῶς* = *v štátnom záujme*; spojenie *ἐν κοινῶ/ζυνῶ* = *za všeobecného súhlasu*; 2. *spojený, spolu s (ostatnými), zdieľajúci, zdieľaný*, adverbialne datív feminína *κοινῆ* = *spoločne, spolu*; 3. *svorný, jednotný*; 4. *rovnakého rodu, príbuzný*; 5. *priateľský, prichylný, ochotný, úslužný*; 6. (o sudcovi) *rovnako naklonený obom stranám, nestranný*; 7. *obyčajný, jednoduchý, prostý, všedný, obvyklý, týkajúci sa pospolitého ľudu, profánny, (rituálne) nečistý*.“ Heslo uzatvára etymologické expoé v hranatých zátvorkách a vytlačené menšími typmi, teda „*κοινός*, tradične odvodzované z **komios*, podľa niektorých je to sporné, lebo gréčtina nezachovala predložku **kom* (lat. *cum* „s“), ale pozri *κατά*“.

Koho neuspokojí 21 riadkov, t. j. asi 1 normostrana textu hesla *κοινός*, a dá sa zlákať na ponúkaný výklad o *κατά*, prelistuje na strany 674a – 675b a tam nájde heslo osemnásobne dlhšie (164 riadkov vrátane piatich riadkov etymologického výkladu!) a ešte oveľa zložitejšie. Také býva ako celok stráviteľné iba pre menšinu trpezlivých. Isteže nájdeme aj komplikovanejšie

heslá, napr. *λόγος* (s. 779a-b) sa člení na 4 významové súbory rozdelené do ďalších častí a nižších stupňov, dovedna 29. Vo všeobecnosti sa javí zložitejšia klasifikácia, ktorá je typická pre predložky, resp. predpony.

Väčšina jednoriadkových hesiel odkazuje na paralelné alebo východiskové tvary, čiže pri niektorých adjektívach na pozitív, pri niektorých slovesách na prítomný kmeň inokmeňových futúr či aoristov ap. Týka sa to dovedna asi jednej sedminy hesiel. Vlastné mená a názvy obsadzujú približne iba 4 % všetkých hesiel. Niektoré sa už v dnešnej slovenčine vžili, napr. *Μακεδονία* = *Macedonia*, *územie na severe Grécka* atď. alebo *Ἡρώδης* = *Herodes*: *v NZ meno vládcov* atď. Inde Panczovej prepis inklinuje až k problematickej transliterácii, teda *Θουκυδίδης* = *Thukýdidés*, *slávny grécky dejepisec*. Transliteračný prístup ojedinele prenikol aj medzi apelatíva. Napríklad na s. 1249a čítame slovo *ὑποκρηπίδιον* a jeho význam *podstavec/podložka* (= *misa*) *na krátér*, ale na s. 739a sa samo *κράτηρ*, ión. *κρητήρ* objavuje s krátkym *a*, teda *kratér*, *miešadlo*.

Voľba niektorých slovenských ekvivalentov môže byť predmetom diskusie. Napr. oproti *quadrans* (s. 725b) sa ukazuje ako systémový tvar skôr *kvadrant*, analogicky k slovám typu *radiant*, *signifikant*, *variant* ap. Pri *κύω*, *κύω* (748b), resp. *ὑποκύω* (s. 1249b) by popri rýdzo odbornom termíne *brezivá* nemali chýbať bežnejšie výrazy *kotná*, *teľná*, *žrebná*, *prasná*. Možno český slovník, možno ešte viac príznak starobylosti diktoval autorke pri homérskom titule Apollóna *κλυτότοζος* (s. 723b) ekvivalent *lučištník*, hoci pri substantíve *τοζότης* (s. 1210a) čítame ako jedinú možnosť neutrálne *lukostrelec* a Miloslav Okál prekladá v Iliade toto slovo jedine ako *strelec*. Na druhej strane pre provinciu *Koilé Syria* (s. 726a) ležiacu v údolí Bikáa medzi pohoriami Libanon a Antilibanon vytvorila Panczová výstižný slovenský ekvivalent *Hlboká Sýria*; iné slovníky tento názov vôbec neprekladajú, resp. sa prikláňajú k latinskému prepisu *Coelesyria*.

Úvodná vyše 40-stranová štúdia sa nepokúša o akýsi extrakt jazykového systému gréčtiny a jej literárnych nárečí, ktorý by bol beztak odsúdený na neúspech. Slovník tak síce primerane pomôže aj tým používateľom, ktorí nie sú v gréčtine dostatočne zorientovaní, ale v plnej miere posluží iba tým, ktorí nešetřili námahou pri náročnom štúdiu gramatiky. Je isté, že to, ktoré sú silné a ktoré zasa slabšie miesta tohto diela, ukáže až dlhšia prax. Môžem hovoriť iba o skúsenostiach z niekoľkotýždňového používania slovníka po-

slucháčmi klasických jazykov v Bratislave a tie sú napospol dobré. Čítanie a interpretovanie textov antických klasikov, biblických kníh i diel cirkevných otcov so slovníkom a gramatikou v ruke ostáva, samozrejme, naďalej práčne, ale táto metóda nie je samoučelná, ba vynaloženú námahu bohato odmeňuje. Podľa slov Františka Novotného, vynikajúceho znalca Platóna, uznávaného gramatika a lexikografa, cesta do skrytej dielne ľudského ducha, kde sa myšlienka stáva slovom a slovo myšlienkou, vedie práve jedine tadiaľ (Pražák a kol., 1948, s. V).

Svoj podiel na zistených pozitívach má aj grafická podoba slovníka. Za to, že sa v ňom dá pohodlne orientovať, patrí vďaka najmä zodpovednej práci technického redaktora Martina Mihaľova. Pri klasickom rozdelení textu do dvoch stĺpcov je vždy veľmi vhodne zvýraznená grécka položka hesla, kým text v kurzíve ponúka preklad a výklad daného slova. Praktický je takisto systém odkazov a rozsahové kustódy navrchu strany. Medzi klady publikácie patrí chvályhodne vkusná a pritom príťažlivá obálka.

Grécko-slovenský slovník dokladá v prvom rade autorkinu jazykovú kompetenciu. Mgr. Helena Panczová, PhD., absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, pracovníčka Teologickej fakulty Trnavskej univerzity a výrazná predstaviteľka mladšej generácie klasických filológov, na náročnú prácu grécko-slovenskej lexikografky sa pripravila ako spoluautorka učebnice biblickej gréčtiny *Mathemata Graeca* (1999, 2002, 2008) a ako autorka pozoruhodnej učebnice latinčiny *Ars grammatica* (2004). Širšia verejnosť ju pozná ako výbornú prekladateľku diel antickej kresťanskej literatúry. Bohužiaľ, v silách dnes panujúcej pseudovedeckej scientometrie nie je, aby náležite docenila jej lexikografický výkon, hoci ňou zostavený slovník určite prežije nejednu pôvodnú a dnes eo ipso scientometricky vyššie hodnotenú pôvodnú štúdiu. Pritom táto jej práca výdatne prispieva k posilneniu spojenia s antickými a kresťanskými koreňmi, ktoré sú pre identitu súčasnej slovenskej vzdelanosti naďalej určujúce bez ohľadu na to, že forsírované pokusy nahradiť, marginalizovať alebo aspoň ich verejne spochybníť a nahradiť efemérnymi veličinami bývajú oveľa hlučnejšie. Nepochybné aj preto si táto Panczovej práca zasluhuje verejné uznanie.

Daniel Škoviera

LITERATÚRA

BARTOŇ, Josef: *Předmluva k druhému vydání*. In: Řecko-český slovník. Sestavil Václav Prach. Praha: Scriptorum 1993, s. 1 – 2 (nečíslované).

BRODŇANSKÁ, Erika: *Nový slovník gréckeho jazyka*. In: Jazyk a kultúra: internetový časopis Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra excelentnosti pri FiF PU v Prešove roč. 2, č. 7 (2011), [2] s. Plný text: http://www.ff.unipo.sk/jak/7_2011/brodnanska.pdf

HAYEKOVÁ, Matilda: *Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945*. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 256 s.

HUDYMAČ, Peter – PRISTÁŠ, Peter: *Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu*. Košice: Verbum 2000. 196 s.

LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert: *Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. Oxford: Clarendon Press s. a., XLV + 2042, XXXI + 320 s.

PANCZOVÁ, Helena: *Grécko-slovenský slovník od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea 2012. 1327 s.

PAPE, Wilhelm: *Griechisch-deutsches Handwörterbuch*. I – II. Nachdruck der dritten Auflage bearbeitet von M. Sengebusch. Graz: Akademische Druck- und Verlagsgesellschaft 1954. 1548 s. + 1424 s.

PRAŽÁK, Josef – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef: *Latinsko-český slovník*. Šestnácté vydání. Přepřacoval F. Novotný. Praha: Česká grafická unie 1948. VIII + 1425 s.

ŠKOVIERA, Daniel: *Synovia Františka Révaia a bardejovský rektor Leonard Stöckel*. In: Rod Révai v slovenských dejinách. Ed. M. Kovačka – E. Augustínová – M. Mačuha. Martin: Slovenská národná knižnica 2010, s. 209 – 231.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Leben und Werk von Emil Černý in Rußland*. In: Zborník Graecolatina et Orientalia XXIII – XXIV. Bratislava: Univerzita Komenského 1995, s. 101 – 105.

ZAUNMÜLLER, Wolfram: *Bibliographisches Handbuch der Sprachwörterbücher: Ein internationales Verzeichnis von 5600 Wörterbüchern der Jahre 1460 – 1958 für mehr als 500 Sprachen und Dialekte*. Stuttgart: Hiersemann 1958. XVI + 496 col.

ZOZULAK, Ján a kol.: *Grécko-slovenský a slovensko-grécky slovník*. Prešov: Datapress 2011. 701 s.

KS

SPYTOVALI STE SA

Ako sa volá žena prejavujúca niekomu alebo niečomu priazeň? – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali otázku, ako sa nazýva žena, ktorá prejavuje niekomu priazeň či náklonnosť, sympatie. Tu je naša odpoveď:

Na pomenovanie muža, ktorý niekomu prejavuje priazeň, náklonnosť, sympatie, máme v slovenčine slovo *priaznivec*. Slovo *priaznivec* je tvorené príponou *-ec* od prídavného mena *priaznivý* a zaznačujú ho Pravidlá slovenského pravopisu (3. vyd. z r. 2000), Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd. z r. 2003) s dvomi významami „1. kto prejavuje niekomu priazeň, náklonnosť, dobroprajník, mecenáš“ ilustrovaný slovným spojením *priaznivec mladých básnikov* a „2. prívrženec, priateľ, stúpenec“ ilustrovaný slovnými spojeniami *priaznivec hokeja*, *priaznivec klubu*, ale aj starší Slovník slovenského jazyka (3. zv. z r. 1963) takisto s dvomi významami: 1. človek niekomu alebo niečomu naklonený, dobroprajník, 2. človek finančne podporujúci niekoho, mecenáš. Ani v jednej z citovaných príručiek sa neuvádza prechýlená podoba ženského rodu. Jazyková prax si však pomenovanie ženského rodu vyžaduje a takéto pomenovanie sa aj používa. Môžeme sa o tom presvedčiť na internetových stránkach aj v Slovenskom národnom korpuse Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. V nich sa používa podoba *priaznivkyňa* tvorená príponou *-kyňa* podobne, ako je to v prípadoch *športový – športovca – športovkyňa*, *trhový – trhovca – trhovkyňa*, *zamestnaný – zamestnanec – zamestnankyňa*, *zverený – zverenec – zverenkyňa* (mužské substantívum je odvodené od prídavného mena) či *chodiť – chodec – chodkyňa*, *loviť – lovec – lovkyňa*, *menovať – menovec – menovkyňa*, *veštiť – veštec – veštkyňa* (mužské substantívum je odvodené od slovesa) atď. Na ilustráciu uvedieme niekoľko dokladov z internetu (spolu ich bolo vyše tridsať): *Pred smrťou táto veľká priaznivkyňa kapucínskeho rádu založila vo Viedni kapucínsky kláštor s kryptou. – Bud' sú to ohováračky, alebo to, prosím, vyvráťte, ja som*

Vaša priaznivkyňa, ale potrebujem počuť od Vás odpoveď. – „*Cítíme sa podvedení,“ povedala 18-ročná priaznivkyňa kapitána anglickej reprezentácie.* – *Tri priaznivkyne a vyznávačky módy smeli exkluzívne nahliadnuť do novej novembrovej kolekcie.* – *V tejto kategórii si prídu na svoje najmä priaznivkyne klasických mikín bez kapucne.* V Slovenskom národnom korpuse sme našli okrem iných tieto doklady: *Moja priaznivkyňa grófka Lievitzová má vplyvné známosti...* – *Je nadšená priaznivkyňa prezidenta Juščenka, priama účastníčka mítingov v Kyjeve.* – *Keď však na miesto údajného zločinu prišla polícia, našla v byte iba priaznivkyňu futbalu, veselo oslavujúcu gól...* – *A pri príchode pobozkal na tvár jednu svoju priaznivkyňu.* – *Hokejové priaznivkyne pomalované na tvárach fínskymi vlajkami si ešte v sobotu popoludní polihovali na slnkom vyhriatom skalnatom prístavnom móle...*

Na internetových stránkach popri podobe *priaznivkyňa* možno ojedinele nájsť aj podobu *priaznivka* utvorenú podľa modelu *dorastený – dorastenec – dorastenka, utečený – utečenec – utečenka*, napr. *A teraz mi napadlo, že tá sliepka bola asi priaznivkou trenčianskeho hokeja...* – *S pozdravom ostáva Tvoja priaznivka Lýdia.* – *Vilma, vidím, že si ďalšou priaznivkou žltého moku.* Tvorenie prechýlenej podoby príponou *-ka* od názvov osôb mužského rodu utvorených príponou *-ec* je však pomerne zriedkavé.

Záver: Pomenovanie ženy prejavujúcej niekomu alebo niečomu priazeň sa v jazykovej praxi používa v prevažnej miere v podobe *priaznivkyňa*, ktorá je náležite utvorená príponou *-kyňa* od pomenovania mužského rodu *priaznivec*. Túto podobu by bolo vhodné doplniť v ďalšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu, Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ako aj zachytiť v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka.

Matej Považaj

Prečo je v slovenčine *závet* mužského rodu a v češtine *závěť* ženského rodu? – Pán I. G. z Českej republiky sa obrátil na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV s nasledujúcou prosbou: „Ve filmech se slovenským dabingem slyším slovo *závet* v mužském rodu. Vždy jsem si myslel, že správně slovensky je *závěť*, tedy ženský rod (alespoň mě to svá-

dí používat *závet'*, výslovnost s *t'* mi připadá přirozenější), se skloňováním podle vzoru *kost'*. Můžete mi, prosím, vysvětlit, proč jde o mužský rod a jak se v takovýchto slovech, kde rod není na první pohled zřejmý, vyvarovat chyb?"

Pisateľov predpoklad, že správnu slovenskou formou príslušného výrazu by mala byť podoba *závet'*, pričom by išlo o podstatné meno ženského rodu, pravdepodobne vyplynul zo situácie v súčasnej češtine, kde slovenskému maskulínu *závet* zodpovedá feminínium *zavět'*. Ako však vysvetliť uvedený rozdiel medzi obidvoma jazykmi?

Slovenské podstatné meno *závet* (mužského rodu) i jeho český pendant *zavět'* (ženského rodu) sú odvodené od zaniknutého slovesa typu *za-vetiť'*, čes. *za-větiti* s významom „povedať, vyriechnuť (svoju vôľu); (ústne) niekomu niečo odkázať, zanechať a pod.“. Toto sloveso je predponovou odvodeninou od starého, už praslovanského **větiti* „hovoriť“, na základe ktorého vznikli aj výrazy *od-vetiť'* (čes. *od-větiti*) „odpovedať“, *dô-vetok* (čes. *do-větek*) „dodatok“ (pôvodne zrejme „niečo dodatočne povedané, dodané“), *veta* (čes. *věta*), doslova „niečo vypovedané; myšlienka vyjadrená slovami“ a i.

Pravidlá, kedy majú podstatné mená odvodené od slovies mužský rod a kedy ženský rod, neexistujú; každý takto vzniknutý výraz má vlastnú genézu i samostatnú gramatickú charakteristiku. Napr. substantívum *výstroj*, odvodené od slovesa *vystrojiti'*, je v spisovnej slovenčine mužského rodu (*horolezecký výstroj*; porov. [ten] *stroj*), ale *výzbroj* ako odvodenina od slovesa *vyzbrojiti'* – patriaceho do rovnakej slovesnej triedy – je ženského rodu (*vojenská výzbroj*; porov. [tá] *zbroj*); sloveso *odievat'* sa stalo východiskom pre vznik maskulína *odev* (*slávnostný odev*), zatiaľ čo na základe slovesa *obúvať* bolo utvorené feminínium *obuv* (*športová obuv*) a i.

Pri podstatných menách uvedeného typu sa niekedy stretávame aj s variantnosťou gramatického rodu; porov. napr. (*tá*) *masakra* i (*ten*) *masaker*. Podobné prípady sú známe aj zo starších období vývinu slovenčiny či zo slovenských nárečí – v historickom a nárečovom lexikálnom materiáli je napr. už spomenuté substantívum *obuv* známe aj ako maskulínium, odvodenina od slovesa *ohradiť* má podobu (*tá*) *ohrada* i (*ten*) *ohrad*, od staršieho slovesa *po-dlažiť'* „pokryť dlahami, doskami, dlážkou“ boli utvorené podstatné mená (*tá*) *podlaha* i (*ten*) *podlah* a pod.; porov. príslušné heslá v Historickom slovníku slovenského jazyka a v Slovníku slovenských nárečí.

V analogickej perspektíve treba vidieť aj naznačené rozdiely medzi slovenčinou a češtinou; stav v jednom jazyku nemožno mechanicky transponovať do druhého jazyka (porov. napr. slovenské [ten] *výstroj* – české [ta] *výstroj* a pod.). Pokiaľ ide o nesúlady v gramatickom rode slov (*ten*) *závet* – (*ta*) *závěť* v súčasnej spisovnej slovenčine a češtine, nie je vylúčené, že genus uvedených substantív mohla ovplyvniť aj gramatická charakteristika výrazov blízkeho významu: v takom prípade je možné, že slovenské *závet* sa sformovalo ako slovo mužského rodu pod vplyvom významovo súvzťažných maskulín *odkaz* „darovanie majetku (obyčajne v testamente)“ či *testament*; podobne možno vysloviť domnienku, že pri etablovaní feminína *závěť* v češtine azda zohralo určitú úlohu i slovné spojenie *poslední vůle* (ženského rodu) – na záver pre zaujímavosť dodajme, že v staršej češtine sa používalo aj maskulínium *závěť* (porov. Kott, F. Š.: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. V. Praha 1887, s. 333).

Eubor Králik

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (35)

Od 1. čísla roku 2001 do 4. čísla roku 2006 redakcia Kultúry slova pravidelne uverejňovala v tejto rubrike ukážky spracovania hesiel z výkladového *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ktorý sa pripravuje v oddelení súčasnej lexikológie a lexikografie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Za vyše 5 rokov bolo celkovo publikovaných 34 častí tohto „lexikografického seriálu“. Ukážky obsahovali heslá písmen A – H. Odvtedy uplynulo 7 rokov a vyšli prvé dva zväzky tohto slovníka (1. zväzok A – G, 2006; 2. zväzok H – L, 2011).

V slovenskom a slovanskom kontexte je slovník jedinečný svojou koncepciou, materiálovými zdrojmi (okrem klasickej lístkovej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa opiera o bohatú textovú databázu Slovenského národného korpusu) a lingvisticko-lexikografickými metódami spracovania, napr. používaním moderných počítačových nástrojov pri dosahovaní konzistentnosti uvádzanej informácie.

Autorsko-redaktorský kolektív, pracujúci v súčasnosti na 3. zväzku (M – časť O), bude od tohto roku pokračovať v prezentácii ďalších hesiel slovníka v Kultúre slova. Ukážky hesiel nie sú ešte v definitívnej podobe, pretože prechádzajú niekoľkými etapami vedeckej redakcie a autorskej editácie.

Vedeckými redaktormi 3. zväzku sú Alexandra Jarošová (hlavná redaktorka), Klára Buzássyová a Ján Bosák. Autorský kolektív tvoria Miroslava Avramovová, Ľubica Balážová, Jana Hašanová, Bronislava Chocholová, Nicol Janočková, Alexandra Jarošová, Jana Končalová, Lenka Ocetová, Adriana Oravcová, Magdaléna Petrufová, Emília Porubská, Anna Šebestová, Alexandra Šufliarska, Dáša Zvončeková. Správu lexikálnej bázy dát, počítačovú redakciu, počítačové spracovanie a grafický dizajn hesla zabezpečuje Vladimír Benko.

muž muža pl. N muži/mužovia m. **1.** ▶ dospelý človek mužského pohlavia; syn. chlap: *slobodný, zadaný, ženatý m.; bezdetný m.; dospelý, starý m.; homosexuálny m.* homosexuál; *muž a žena; sympatický mladý m.; fyzicky zdatný m.; m. v zrelom veku; pracovitý m.; záletný m.; emancipovaný m.* (obyč. v súvislosti so starostlivosťou o rodinu a domácnosť) ktorý má rovnaké postavenie ako žena, matka; *elegantne oblečený m.; najvyššia hádzanárska liga mužov; dospieť na, v muža; flirtovať s mužom; ženy by mali mať rovnaké práva ako muži; muži, do zbrane!*; *Malé päste zatínal v zlosti a z chlapca sa pomaly začínal formovať muž.* [J. Gavalcová]; *Ženy v reči neraz iba čosi naznačovali, vyjadrovali sa akoby v symboloch, ktoré mužovia mali pochopiť.* [A. Habovštiak]; *Kto ste, mužovia, z ktorého ste rodu? Nesiete vojnu či mier?* [V. Zamarovský] □ *bieli muži* (z pohľadu indiánskych al. domorodých obyvateľov amerického kontinentu) muži so svetlou farbou pokožky, belosi; *netopierí muž* legendárny komiksový a filmový superhrdina Batman; *pavúčí, pavúčí muž* a) legendárny komiksový a filmový superhrdina Spiderman b) publ. športový lezec zdolávajúci extrémne útvary, napr. výškové budovy; *snežný muž* (predpokladaný) tvor podobný ľudoopovi al. pravekému človeku žijúci samotársky v himalájskych veľhorách, yeti; *žabí muž* (vo vojenskom námorníctve v zahraničí) člen špecializovanej vojenskej al. policajnej jednotky vycvičenej obyč. pre diverzný, rozvratný boj vo vode al. pod vodnou hladinou, ↗ i fraz.

2. ▶ ženatý človek vo vzťahu k svojej žene; syn. manžel: *zoznámte sa, to je môj m.; vziať si za muža spolužiaka z vysokej; on je jej druhý m.; jej m. pracoval celý život na železnici; vojna jej vzala muža; nájsť si muža; odišla od muža opustila manžela; čo si to urobil, m. môj?; Ivanka nie je po Petrovi, ale po mojom nebohom mužovi.* [A. Bednár]

3. ▶ nositeľ kladných mužských vlastností (sily, odvahy), silný, nebojácný, čestný človek mužského pohlavia; syn. chlap: *stal sa z neho m.; správaj sa ako m.!*; *ty nie si žiaden m., keď toto dovoľíš!*; *správny m. sa s prehrou dokáže vyrovať; to je svätý m.* ktorý príkladne dodržiava mravné zákony

4. obyč. pl. muži/mužovia ▶ jednotlivci vo vzťahu k určitej skupine (napr. v armáde): *uniformovaní muži; pri policajnom zásahu sme stratili dvoch mužov* □ *muž cez palubu!* (v krízovej situácii na lodi) zvolanie oznamujúce, že niekto spadol do vody

□ fraz. *boj muža proti mužovi* priame fyzické stretnutie obyč. vojakov bojujúcich strán s použitím osobných zbraní; *hadí muž* artista predvá-

dzajúci mimoriadnu ohybnosť tela, plastický akrobat; *muž činu* aktívny človek schopný rýchlo nájsť riešenie; publ. *muži zákona* policia, policajti; publ. *prvý muž krajiny* prezident; *slovo robí muža* čestný človek dodržiava sľub; [svorne/sú] *ako jeden muž* všetci spoločne, sú jednotní; *vodný muž* (v rozprávkach) vodník; [bojovali] [všetci] *do posledného muža* (bojovali) do konca; publ. *žabí muž* potápač ■ *parem. žart. muž je hlava a žena krk* [, čo tou hlavou otáča/hýbe]; *s planým mužom je zle a bez neho ešte horšie* o potrebe životného partnera; *sto frajerov a jeden muž* (o manželstve) žena môže mať veľa priateľov, ale iba jeden sa stane jej manželom; [traja] *ladoví muži* obyč. chladné dni okolo 12. – 14. mája na Pankráca, Serváca a Bonifáca

■ **mužiček** -čka pl. N -čkovia m. zdob. k 1, 2 i expr.: *Prihnala sa prázdna tatrovka. Zakývala som na šoféra, malinkého ryšavého mužička, rozpáleného mrazom a zlostou.* [J. Blažková]; *Marcela sa nerozvádza. Žije si pekne s mužičkom, hrá sa so svojím chlapčekom.* [J. Gregorec]; *V kabíne medzi cestujúcimi sa zrazu zdvihne štýply mužiček v laponskom kroji.* [HN 2006] ■ *fraz. lesný mužiček* (v rozprávkach) škriatok, trpaslík; [malí] *zelení mužičkovia* mimozemšťania; *zelený mužiček* vodník

mužatka -ky -tiek ž. ▶ žena, ktorá výzorom, postavou, silou, mužskými záľubami a pod. pripomína muža; žena s mužskými vlastnosťami: *zafarbením hlasu vzbudzuje dojem, že je m.; Vzpieranie je drina, ale vzpieračky nie sú mužatky.* [Žv 2010]; *Aspoň môžeme všetkým dokázať, že nie sme mužatky a aj trénované športovkyne môžu mať atraktívne postavy.* [Sme 1999]

mužický -ka -ke príd. ▶ súvisiaci s mužikom, sedliakom v cárskom Rusku: *ruské mužické spevy*

mužik -ka pl. N -íci G -kov m. (rus.) ▶ (v cárskom Rusku) kto obrábal pôdu a choval hospodárske zvieratá, (do r. 1861 často v nevoľníckom postavení) sedliak, roľník: *nakrútiť film o ruských mužikoch; Slovenský sedliak, keď sa stretol s ruským mužikom, iste nemal príčiny zdvihnúť naňho pušku.* [M. Urban]

mužne 2. st. -nejšie prísl. ▶ príznačne pre muža, pre mužov; ako muž, muži, silne, nebojácne; syn. mužsky, chlapsky: *m. vyšportované svaly; zachovať sa m.; vystupovať m. a sebavedome; chlapi sa snažia pôsobiť m. tým, že skúšajú cigarety; syn sa už holí a vyzerá každým dňom mužnejšie; Kolegyne úzkostlivo a vystrašene píštia, kolegovia sa síce tvária mužne, ale každému akosi chýba odvaha zasiahnuť.* [J. Lenčo]

mužniet' -nie -nejú -nej! -nel -nejúc -nejúci -nenie nedok. ▶ (obyč. o chlapcoch) dorastať do dospelého veku muža; stávať sa mužným, mužnejším, silnieť, mocnieť: *m. v boji; syn jej pred očami mužnie; chlapec rástol a mužnel zo dňa na deň* ■ dok. ▶ **zmužniet'**

mužnosť -ti ž. **1.** ▶ súhrn vlastností (napr. sila, odvaha) al. fyzických znakov typických pre muža, dospelého človeka mužského pohlavia; syn. mužskosť, chlapskosť: *fyzická sila, svaly či brada bývajú často symbolom, znakom mužnosti; zakladať si na svojej mužnosti; dokazovať svoju m.; neznámy mladík ju upútal svojou mužnosťou a rozhodnosťou; byť v rozkvetu mužnosti byť v mužnom, dospelom veku; Na skle maľované spracúva mýtus Jánošíka ako plebejského hrdinu, ktorý vyniká mužnosťou.* [HN 2008]

2. zjemn. ▶ schopnosť pohlavného aktu (a oplodnenia), potencia; mužský pohlavný orgán: *lieky, prípravky na m.; stratíť m.; prísť o svoju m.; niektorým rastlinám sa pripisuje zázračná sila, ktorá dodáva silnému pohlaviu m.; Oči im radostne svietili, srdiečka prudšie tĺkli a dlho neukojená mužnosť sa dráždivo prebúdzala.* [J. Lenčo]; *Tvárou mu prebehne prudké zachvenie a jeho už na prasknutie navretá mužnosť sa začne scvrkávať.* [A. Baláž]

mužný -ná -né 2. st. -nejší príd. ▶ súvisiaci s mužom; charakteristický pre muža ako nositeľa kladných mužských vlastností; podobný ako u muža; syn. mužský, chlapský: *m. hlas; m. stisk ruky; mužná hrud', postava; mužná sila, dôstojnosť; mužné telo; mužné správanie; m. šport tvrdý; dospieť do mužného veku; Sivý pulóver mu pristal. Robil ho ešte mužnejším. Pripadal mi ako atlét.* [K. Lászlóvá]; *Nevidel pred sebou trpnuce, zúfale stvorenie, ale hrdé dievča, hladiace s pohrdavou, až mužnou tvrdosťou.* [J. Nižnánsky]; *Tá [depresia] si veru nevyberá a postraší aj najmužnejšie typy.* [VNK 1999]

mužkosť -ti ž. ▶ súhrn vlastností (napr. sila, odvaha) al. fyzických znakov typických pre muža, dospelého človeka mužského pohlavia; syn. mužnosť, chlapskosť: *otec je vzorom mužskosti pre svojho syna; aký je rodový stereotyp mužskosti a ženskosti v dnešnom svete?; pánska móda je určená mužom, ktorých m. vynikne v sakách z ľahkých materiálov; Ja som sa na svet nepýtala, ale keď som už tu, musím žiť, vravela jej ženskosť a vzápätí sa ozvala jej mužkosť, žiť, ale nie takto.* [K. Lászlóvá]; *Ved' už to bolo aj smiešne: spať družne v manželskej posteli – a potom si ísť vybiť mužkosť s nejakou pobehlicou.* [Š. Žáry] pohlavný pud; *Ale štatisticky je pravda, že mužkosť je pre mužov omnoho dôležitejšia ako ženskosť pre ženy.* [DF 1999]

mužsky prísl. ▶ príznačne pre muža, pre mužov; ako muž, muži; syn. muž-
ne, chlapsky: *m. dominantné chápanie rozdelenia úloh medzi mužmi a ženami;*
pozrieť sa na problém m.; *Pekná, trochu mužsky robustná telocvikárka so svalna-*
tou postavou sa mrzuto dívala na hodiny. [J. Sedlák]

mužský¹ -ká -ké 2. st. -kejší príd. ▶ súvisiaci s mužom; príznačný pre muža;
určený pre muža; podobný ako u muža; syn. chlapský: *m. pohlavný hormón*
testosterón; mužské pohlavie a) vonkajší pohlavný orgán u mužov b) hovor.
muži ako celok; mužské pohlavné bunky spermie; mužské potomstvo; mužské
obyvateľstvo, osadenstvo muži; mužské rodné meno; mužská postava; bradatá
mužská tvár; široká mužská dlaň; mužské objatie silné, poskytujúce ochranu;
mužské ego; z dial'ky počuť hlboké mužské hlasy; m. tenisový turnaj; m. spevácky
zbor zbor zložený obyč. z prvého a druhého tenoru a prvého i druhého basu;
hlavná mužská úloha vo filme; získať Oscara za najlepší m. herecký výkon; m. ob-
lek pánsky; liečba mužskej neplodnosti; mužská zrada; mužská galantnosť; muž-
ské záležitosti; odpustili by ste mužskú neveru?; strnisko dodáva tvári mužskejší
výraz; Ženský zrak objaví aj podrobnosti, ktoré mužskému ujdú. [L. Zúbek] □ lingv.
mužský rod jedna z troch tried v rámci gramatickej kategórie menného rodu;
lit. *mužská klauzula* zakončenie verša, polverša al. prozaického úseku so zme-
nenou rytmickou štruktúrou s prízvukom na poslednej slabike; *mužský rým*
rým s prízvukom na poslednej rýmujúcej sa slabike □ fraz. *dobývať/dobyť*
mužské srdcia získavať si, získať si náklonnosť mužov; *lámať mužské srdcia*
(o ženách, o dievčatách) vzbudzovať v príslušníkoch mužského pohlavia sympa-
tie al. lásku a sama sa citovo neangažovať, ľahkovážne očarúvať, zvádzať;
publ. *mužský element, prvok* muži; *to je mužská robota* to je fyzicky náročná
práca, obyč. nevhodná pre ženu; *v dome chýba mužská ruka* chýba muž, otec
ako zábezpeka rodiny, posila v domácnosti, pri výchove detí

mužský² -kého pl. N -kí m. zastaráv. ▶ dospelý človek mužského pohla-
via, muž, chlap: *žena sa rozpráva s neznámym mužským; Ktože to kedy videl,*
aby cudzí mužský, čo i doktor, pomáhal žene rodiť? [A. Devčková]; *Izba sa s ňou*
[Zuzanou] zakrútila, batôžtek jej vypadol z ruky. Na jeho tupý úder o dlážku ro-
zosmiati mužskí sa obzreli a zbadali ju. [J. Nižnánsky]

mužstvo -va -tiev s. 1. ▶ (obyč. v športe, armáde) organizovaná jednotka,
skupina jednotlivcov, mužov so spoločnou úlohou al. činnosťou; syn. druž-
stvo, tím: *hokejové, futbalové m.;* *mládežnícke, seniorské m.;* *technicky vyspelé*
m.; *armádne m.;* *hráči, tréner mužstva; zloženie, výkonnosť mužstva; súboj pr-*

vých dvoch mužstiev; viesť m.; domáce m. vedie v stretnutí so súperom vyhráva; oceniť poddôstojníkov a vojakov mužstva za úspešnú vojenskú operáciu; Brankári svoje mužstvá podržali a potom sa predlžovalo. [VNK 2002] ubránili pred gólom al. prehrou

2. iba sg. zastaráv. ▶ súhrn vlastností (napr. sila, odvaha) al. fyzických znakov typických pre muža, dospelého človeka mužského pohlavia: *Spočiatku ju toto nedbajstvo zabávalo, videla v tom určitú originalitu mužstva, ale neskôr, čím ďalej, tým viac ju to dopaľovalo.* [KŽ 1960]

3. iba sg. zastaráv. ▶ dospelý vek muža, mužný vek: *dosiahnuť m.*

müslí¹ [müslí] neskl. s. <nem.> potrav. ▶ ovsené vločky zmiešané s kúskami ovocia, čokolády, orieškov a pod.: *ovocné m., m. s ovocím; bezlepkové m.; miska na m. a zmrzlinu; jablková torta s m.; m. zaliate mliekom alebo jogurtom na raňajky je zdravé; pijete tie vhodné čaje a jete to zdravé m.?*; *nemám rada tie kúpené m. plné chémie*

müslí² [müslí] neskl. príf. <nem.> potrav. ▶ vzťahujúci sa na müslí¹; zložený z müslí¹: *m. tyčinka; m. sušienky, výroby*

MVDr. skr. <lat. *medicinae veterinariae doctor*> ▶ doktor, doktorka veterinárskeho lekárstva (akademický titul písaný pred menom)

my G, A, L *nás* D *nám* I *nami* zám. osobné substantívne 1. ▶ (v dialógu aj monológ) hovoriaci ním odkazuje na seba a inú osobu al. iné osoby; iba N používa sa pri dôraze: *my sa tak ľahko nedáme, nevzdáme nepodvolíme sa; my s mamou nerady nakupujeme; od nás sa nič nedozviete!; jeden z nás tam musí ísť; pridajte sa k nám; dajte nám pokoj!; nás sa nepýtajte, ale ich; ani nás to neobišlo; s mojím bratom si nás často mýlia; poďte s nami; je to za nami a) (o priestore) je to od nás vzdialené b) (o čase) už sa to uskutočnilo c) ↗ i fraz.*

2. ▶ označuje ľudí vo všeobecnosti al. istý kolektív, spoločnosť, firmu a pod., všetci, každý z kolektívu, používa sa aj pri dôraze: *zdražovanie postihlo aj nás; divácky záujem nás potešil; Valí sa [informácia] na nás zo všetkých strán.* [LT 2000]; *Ak sa nám podarí znížiť ceny hovorného, tak môžeme primerane znížiť ceny za internetové pripojenie.* [Slo 2002] □ *pokoj a bratská láska nech je medzi nami* (v katolíckej cirkvi) pozdrav sprevádzaný podaním si rúk veriacich pri svätej omši

3. hovor. ▶ (z pozície matky v komunikácii s malým dieťaťom) zastupuje dieťa, na ktoré sa výpoveď vzťahuje: *my sa už vieme posadiť; už nám idú zúbky; nám sa ešte nechce spinkat'?*

4. iba D *nám* hovor. ▶ označuje rodinný vzťah al. prináležanie: *pije a robí nám hanbu našej rodine; prídu nám maľovať náš byt, dom; dcéra sa nám vydáva naša dcéra; Madona nám je svedkom, že sme nevedeli, o čo ide.* [š. žary] naším □ *čo ste nám priniesli?* privítacia formula hostovi

5. iba D *nám* blíži sa významu častice hovor. ▶ vyjadruje citový postoj al. osobnú zainteresovanosť hovoriaceho: *ako sa nám darí? ti, vám; teraz sa nám predstaví ďalší hosť programu*

6. v spojení s niektorými predložkami ▶ označuje prostredie, v ktorom hovoriaci žil al. žije, napr. domov, rodný kraj, vlasť: *u nás na východe je vysoká nezamestnanosť; k nám táto zvesť ešte neprišla; kde sa tu u nás beriete?; od nás je toto mesto vzdialené asi 500 km; I u nás hovorili cnostní ľudia do literatúry viac, než jej bolo zdravé.* [A. Matuška] □ *cít(te) sa u nás ako doma!* zdvorilostná formula pri vítaní hosťa

7. ▶ zastupuje zámeno *ja* vo funkcii autora výpovede v odborných a publicistických textoch, plurál skromnosti: *my sa prikláňame k názoru, že experiment treba zopakovať*

8. ▶ zastupuje zámeno *ja* vo funkcii autora výpovede v minulosti v slávnostných prejavoch panovníka, majestátny plurál: *my, Ferdinand II., z milosti Božej kráľ*

□ fraz. *čas hrá pre nás* al. *čas nahráva nám* sme vo výhode; *čas hrá/je proti nám* sme v nevýhode; *ešte ten nám tu chýbal!* al. *ešte ty si nám tu chýbal!* rozhorčenie nad nevhodným príchodom niekoho; *je to za nami* (o ťažkej úlohe, prekážke, hádke a pod.) zvládli sme to, už sa k tomu nebudeme vracat'; *medzi nami bratmi* otvorene povedané; *medzi nami dievčatami* al. *medzi nami* [povedané] a) pred ostatnými treba o tom mlčať b) úprimne povedané; *my o vlku a vlk za humny/humnami* práve prichádza osoba, o ktorej sme hovorili, ktorú sme spomínali; *nech nás Boh chráni* [od niečoho/pred niečím] vyjadruje želanie Božej ochrany v zložitých al. nebezpečných situáciách; *nech to zostane medzi nami* pred ostatnými treba o tom mlčať; *o nás bez nás* rozhodovanie o niekom bez jeho účasti; *Pán Boh s nami a zlé preč!* zvolanie, želanie, aby sa nestalo niečo zlé; *po nás* [nech príde] *potopa!* nezáleží nám na budúcnosti nastupujúcich po nás, ďalšej generácie; *to nám ešte chýbalo!* rozhorčenie nad niečím, čo nám nevyhovuje; *to sú k nám hostia!* privítanie hosťa al. hostí
□ parem. *Bože náš, Bože náš, nerovno nám dávaš, jednému nakydáš, druhému nič nedáš* o majetkovej nerovnosti; *čo nás čaká, to nás neminie* o ľudskom osude;

kto nie je/nejde s nami, je/ide proti nám socialistické heslo; *už je u nás po veselí, rozchod'me sa kade ktorý je* po zábave, čaká nás bežná realita dňa

Vysvetlivky

Typografické značky

- ▶ uvádza výklad
- lexikalizované spojenie alebo terminologické spojenie
- ↗ odkaz
- ▣ frazeológia, parémie, pranostiky
- ▣ prihniedzovanie

Zoznam použitých skratiek zdrojov:

HN	Hospodárske noviny
Žv	Život
VNK	Východoslovenské noviny – Korzár
DF	Domino fórum
KŽ	Kultúrny život
LT	Literárny týždenník
Slo	Slovo

Nicol Janočková

KS

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1)

Slovná zásoba slovenčiny sa ustavične rozvíja, rozširuje, pribúdajú nové slová utvorené z domácich zdrojov alebo slová prevzaté z iných jazykov, v súčasnosti najmä z angličtiny, pribúdajú nové významy už existujúcich slov. Môžeme sa o tom presvedčiť pri sledovaní rozličných textov, či už ide o publicistické texty, odborné texty alebo texty z iných žánrov. Slovnú zásobu slovenčiny zachytáva starší šesťzväzkový výkladový Slovník slovenského jazyka z rokov 1959 až 1968, jednozväzkový výkladový Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ), ktorého zatiaľ posledné, štvrté doplnené a upravené vydanie vyšlo v roku 2003 a ktorý zväčša uvádza najpoužívanejšiu slovnú zásobu v rozsahu približne 60 000 slov. Slovnú zásobu slovenčiny zachytávajú aj Pravidlá slovenského pravopisu, ktorých posledné, tretie vydanie vyšlo v roku 2000. V Pravidlách slovenského pravopisu sú však iba základné pravopisné a gramatické informácie o slove, nenájdeme v nich informácie o význame slova a o jeho používaní (okrem niekoľkých výnimiek súvisiacich najmä s pravopisnou stránkou slov, ktorou sa odlišujú rozličné významy zvukovo blízkych slov). V súčasnosti sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV pracuje na Slovníku súčasného slovenského jazyka (ďalej aj SSSJ), výkladovom slovníku väčšieho rozsahu, z ktorého vyšli dva zväzky. Prvý zväzok vyšiel v roku 2006 a spracúva slová začínajúce sa písmenami A až G, druhý zväzok vyšiel v roku 2011 a spracúva slová začínajúce sa písmenami H až L.

V texte nadpísanom slovami *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* budeme na pokračovanie v abecednom poradí uverejňovať slová, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ. Uvádzame aj slová, ktoré nepatria k bežnej slovnej zásobe slovenčiny, ale v jazykovej praxi môžu používateľom slovenčiny spôsobiť problémy z pravopisného a gramatického hľadiska, a aj novšie prevzaté slová, ktoré sa prispôbili pravopisným a gramatickým zákonitostiam platným v spisovnej slovenčine. Výhodiskom na formálne spracovanie

Text vznikol pri riešení grantového projektu *Kontrafakčný výskum slovnej zásoby slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra – 2. etapa* (VEGA č. 2/0076/13).

jednotlivých hesiel je KSSJ, ale oproti KSSJ niekedy budeme uvádzať viac gramatických informácií. Predkladaný súbor hesiel bude podkladom na prípravu ďalšieho vydania KSSJ.

Poznámka. – Do súboru slov sú zaradené aj niektoré slová, ktoré sa už uvádzajú v prvých dvoch zväzkoch Slovníka súčasného slovenského jazyka. Ide najmä o slová, od ktorých sú utvorené odvodené slová, ktoré SSSJ nezaznačuje, ale v jazykovej praxi sa v súčasnosti už používajú. Pri slovách, ktoré sú už v SSSJ, je v zátvorkách poznámka *slovo je už v SSSJ*, výklad významov je však spravidla stručnejší (ako to zodpovedá spôsobu výkladu v jednozväzkovom slovníku) a aj dokladové spojenia sú spravidla iné ako v SSSJ.

adresovateľný príd. (slovo je už v SSSJ) inform. ktorý sa dá adresovať: *a. hlásič, a. modul, a. prvok, a. systém; a-á jednotka, a-á pamäť, a-á ústredňa; a-é miesto; adresovateľnosť* -i ž.: *maximálna a.; a. dátového slova, a. disku, a. pamäte; a. dopravných prostriedkov*

aerotaxikový [a-ero-] príd. súvisiaci s aerotaxikom: *a. dopravca, a. let; a-á preprava, a-á služba, a-á spoločnosť*

agresivita -y ž. (slovo je už v SSSJ) agresivnosť, útočnosť, výbojnosť: *a. detí, a. fanúšikov*

akcelerometer [-l-] -tra L -tri mn. N a A -tre m. prístroj na meranie akcelerácie: *trojosový a.; akcelerometrový* príd.: *a. systém; a-á aplikácia*

aktualizátor¹ [-l-] -a L -ovi mn. N -í A -ov m. živ. (slovo je už v SSSJ) kto niečo aktualizuje: *a. súčasného umenia, a. webovej stránky; aktualizátorka* -y -riek ž.

aktualizátor² [-l-] -a L -e mn. N a A -y m. neživ. (slovo je už v SSSJ) počítačový program umožňujúci aktualizáciu údajov: *a. softvéru, a. databázy, a. štatistik, automatický a., grafický a.*

aktualizovateľný [-l-] príd. inform. ktorý sa dá aktualizovať: *a. formulár, a. plán, a. operačný systém, a. zoznam, a-á databáza, a-á pamäť, a-á webová stránka, a-é informácie; aktualizovateľnosť* -i ž.: *a. záložných kópií, rýchla a. kurzov*

akvakultúra -y ž. (slovo je už v SSSJ) **1.** pestovanie rastlín bez pôdy iba v živných roztokoch: *rozvoj a-y* **2.** chov rýb a vodných živočíchov: *sektor a-y; akvakultúrny* príd.: *a. systém, a-a produkcia, a-e metódy, a-e farmy*

akvapark, pôv. pís. aquapark -u L -u mn. N a A -y I -kmi m. (slovo je už v SSSJ)

komplex s bazénmi, s toboganmi a inými vodnými atrakciami určený na rekreáciu: *najmodernejší a., krytý a., slovenské a-y, budovanie a-ov, návštevníci a-ov*; **akvaparkový** príd.: *a. areál, a-á atrakcia, a-á hala, a-é využitie vzácných geotermálnych prameňov*

alokovaný príd. odb. rozmiestnený, rozdelený medzi jednotlivé oblasti: *a. kapitál, a. materiál, a. rozpočet, a. objem finančných prostriedkov*; inform.: *a. priestor, a. pamäťový blok, a-á pamäť*

alokovať^o -uje -ujú nedok. i dok. (slovo je už v SSSJ) odb. rozmiestňovať, rozmiestniť, rozdeľovať, rozdeliť medzi jednotlivé oblasti: *a. kapitál, a. prostriedky, a. zdroje, a. ľudí na projekty*; inform. *a. počítačové zdroje*

ambulovať^o -uje -ujú nedok. hovor. lekársky vyšetrovať pacientov v ambulancii: *a. dva dni v týždni, prestať a.; lekár a-uje priamo v budove domova dôchodcov*

analyt -u mn. N a A -y I -tmi m. chem. analyzovaná látka: *koncentrácia a-u; a. je zložkou analyzovanej vzorky*

analyzátor¹ -a L -oví mn. N -í A -ov m. živ. (slovo je už v SSSJ) kto niečo analyzuje: *politický a., a. trhu; analyzátorica -y -riek ž.: a. spoločnosti, a. ľudských pováh; analyzátorický* príd.: *a. kolektív, a-á firma*

analyzátor² -a L -e mn. N a A -y m. neživ. (slovo je už v SSSJ) **1.** tech. prístroj slúžiaci na analýzu: *rezonančný magnetický a., veterinárny biochemický a., močový a., zvukový a., a. spalín, a. vlhkosti* **2.** fyziol. receptor: *čuchový a., sluchový a.; analyzátorový* príd.: *a. systém, a-á sonda, monitorovacie a-é stanice*

animácia¹ [-n-] -ie L -ii mn. N -ie G -íí D -iám L -iách ž. (slovo je už v SSSJ): oživovanie pohybu obrázkov bábok, neživých predmetov ap. na filmovom plátne al. v počítači; výsledok tejto činnosti: *a. obrázkov, a. dopravnej nehody, a. slnečnej sústavy, a. objektu; program na a-iu, návod na a-iu; počítačová a.; animáčny¹ príd. (slovo je už v SSSJ): *a. program, a. softvér, a. efekt výbuchu, a-á technika**

animácia² [-n-] -ie L -ii mn. N -ie G -íí D -iám L -iách ž. (slovo je už v SSSJ): **1.** organizovanie voľného času rekreantov, turistov a iných záujmových skupín: *a. voľného času, a. voľnočasových aktivít* **2.** cirkev. duchovné vedenie kresťanských skupín, najmä mládeže, s cieľom podporovať ich osobnostný rast: *cirkevná a., liturgická a. detských svätých omší; animáčny² príd. (slovo je už v SSSJ): *a. plán, a. program pre deti, a-á skupina, a-á činnosť; tvorivá a-á dielňa, a-é aktivity**

animátor¹ [-n-] -a L -OVÍ mn. N -í A -OV m. živ. (slovo je už v SSSJ): tvorca animovaného diela: *filmový a., uznávaný a.*; **animátorka**¹ -y -riek ž. (slovo je už v SSSJ); **animátorský**¹ príd. (slovo je už v SSSJ): *a. kolektív; a. stól*

animátor² [-n-] -a L -OVÍ mn. N -í A -OV m. živ. (slovo je už v SSSJ): **1.** organizátor voľného času skupín záujemcov: *a. voľného času, športový a., školenie a-ov* **2.** cirk. vedúci kresťanských skupín, najmä mládeže: *detský a., stretnutie a-ov*; **animátorka**² -y -riek ž. (slovo je už v SSSJ): *spoločenská a., tanečná a.; detská a., a. dievčenského stretka*; **animátorský**² príd. (slovo je už v SSSJ): *a. kurz, a-á škola, a-é stretká*

animátor³ [-n-] -a L -e mn. N a A -y m. neživ. (slovo je už v SSSJ) počítačový program na animáciu¹: *počítačové a-y*

antagonista¹ [-n-] -u mn. N -í A -OV m. živ. (slovo je už v SSSJ) protivník, odporca, oponent: *názory a-ov*; **antagonistka** -y -tiiek ž.: *hlavná a., rola a-y*

antagonista² [-n-] -u mn. N a A -y m. neživ. (slovo je už v SSSJ) **1.** chem., farm. látka majúca opačný účinok ako iná látka: *a. vitamínu K, a. inzulínu, liečba a-om, kalciové a-y, užívanie a-ov* **2.** anat. sval pôsobiaci protikladne k činnosti iného svalu: *strmienkový sval je a-om napínača bubienka; svalová koordinácia a-ov*; **antagonistový** príd.: *a-á zľúčenina; receptorové a-é vlastnosti*

antikvárnik [-t-ňik] -a mn. N -ci m. starožitník: *profesionálny a., život a-a*; **antikvárnica** -y -čiek ž.; **antikvárnický** príd.: *a-á dráha*

antimikrobiálny [-t-] príd. (slovo je už v SSSJ) účinný proti mikroorganizmom: *a. preparát, a-a citlivosť, a-a látka, a-e vlastnosti*

antireformácia [-t-] -ie L -ii ž. protireformácia: *vodca a-ie; pokus o a-iu*; **antireformačný** príd.: *a-é zákony*

auditovanie [-d-] -ia s. vykonávanie auditu: *a. zmlúv, zásady a-ia*

auditovaný [-d-] príd. prechádzajúci auditom, ktorý prešiel auditom: *a. subjekt, a. zisk, a-á organizácia, a-á spoločnosť, a-é hospodárske výsledky*

auditovať [-d-] -uje -ujú nedok. i dok. (slovo je už v SSSJ) vykonávať, vykonať audit: *a. požiadavky, a. činnosť laboratória, a. účtovnú uzávierku*

Matej Považaj

INFORMÁCIE AUTOROM

1. Na stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV www.juls.savba.sk sú prístupné všetky čísla a obsahy časopisu Kultúra slova. Použitie týchto textov sa riadi zákonom č. 618/2003 Z. z. (autorský zákon).

2. Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať úzus časopisu.

Do redakcie možno príspevok poslať elektronickou poštou ako prílohu na adresu sibylam@juls.savba.sk.

Nevyžiadané príspevky redakcia nevracia.

Literatúra sa uvádza na konci článku (nie spracovaná v poznámkach pod čiarou) takto:

a) knižná publikácia:

PAULINÝ, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

b) štúdiá v zborníku:

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Pohľad na slovo bor a jeho deriváty z územného aspektu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 410 – 416.

c) článok v časopise:

POVAŽAJ, Matej: Tretie vydanie súčasných Pravidiel slovenského pravopisu. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 321 – 329.

Pozn.: V prípade, že autor posielal príspevok, ktorý už uverejnil inde, je potrebné, aby to uviedol s presným bibliografickým údajom.

Zároveň žiadame autorov, aby pripojili tieto údaje: a) meno, priezvisko, tituly, b) adresu pracoviska, adresu bydliska a číslo bankového účtu, kam možno poslať honorár, c) dátum narodenia, d) telefónne číslo, príp. e-mailovú adresu. V prípade, že autor nepošle uvedené údaje, vydavateľstvo mu nebude môcť vyplatiť honorár.

Redakcia si vyhradzuje právo neuverejniť príspevok, v ktorom sa vyskytujú formulácie znevažujúce osobnosť názorového oponenta, kým autor z nich takéto formulácie neodstráni. Redakcia zastáva stanovisko, že príspevky s takýmito a podobnými formuláciami nepatria do vedeckých a odborných časopisov.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300